Контрольный экземпляр

Массе а мехкий пролетареш, вIашагIкхета!

СЕРДАЛО

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ НОХЧ-ГIАЛГIАЙ ОБКОМА,
НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТЕИ МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ ОРГАН

«СВЕТ» Орган Чечено-Ингушского обкома КПСС, Верховного Совета и Совета Министров ЧИАССР

Газет арадувл 1923 шера денз ★ ШОАТТА, 17 ИЮНЬ, 1989 ШУ. ★ № 72 (7730). ★ Мах 3 кеп.

М. С. Горбачев Москве юхакхачар

15 июне КПСС ЦК Генеральни секретарь, СССР Лакхехьарча Совета Председатель М. С. Горбачев ФРГ Федеральни президента Рихард фон Вайцзеккера хьехарагIа официальни визитагIа ваха хиннача ФРГ-ра Москве цIакхаьчар.

М. С. Горбачевца цхьана цIабаьхкар цунца хилла КПСС ЦК Политбюро член, СССР кхыча мехкашцарча гIулакхий министр Э. А. Шеварднадзе, Политбюро член, КПСС ЦК секретарь А. Н. Яковлев, СССР Министрий Совета Председатела заместитель И. С. Силаев.

Аэропорте М. С. Горбачевна накъабаьхкабар КПСС ЦК Политбюро членаш Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, В. А. Медведев, В. П. Никонов, Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, В. М. Чебриков, КПСС ЦК Политбюро членалла кандидаташ А. П. Бирюкова, А. В. Власов, А. И. Лукьянов, Ю. Д. Маслюков, Г. П. Разумовский, Н. В. Талызин, Д. Т. Язов, КПСС ЦК секретарь О. Д. Бакланов.

Накъабаьхкараштa юкъе вар СССР-е ФРГ гIулакхашта ханна поверенни вола Э. Хайкен.

(ТАСС).

Яхьа дневник

ЛаьрхIар кхоачашду

Урус - Мартановски райпищекомбинат вай республикерча предприятешта юкъе дикагIчарех цаI я. Цун коллективо дош деннад карарча пятилетке шин пятилетка декхараш кхоачашде. ДIадахача шерий итогашка хьежача шаьра гуш да, из ший деша да йолга.

Ховш да, пищевикашта аьттув бола ханаш гаргагIорташ латталга. Кастта кхьачабаргба сом, тIаккха комбинате хьакхахьа болабергба из. ТIагIертта болх бе йиш йолаш хургья коллектив. ХIанзарчоа цхьайола цехаш сеца латт, оборудованена профилактика еш, кердача сезона кийчлуш ба цигара болхлой.

ХIаьта а, ала деза, алкогольни доаца маларш арахеца цех сеца лаьттаяц укх Iай а бIаьстан бетташка э. Укхаза хьадеш дола «Фанта» яха хий вай республике меттел мехка кхыча городашка а дика довзаш да. Из доаккх апельсинех. Къаьстта цу цеха коллективо хьннаре къахьийгад карарча шера. Шозза кхоачашъяй цо планаш дIабахача пхе бетта.

Дикка тIеххоачашцаьд шоашта хьалхашка латта декхараш колбасни а лавашаш хьаеча а цехаша. Масала, план 170 тонн йолаш, лавашаш укхаза хьаяьй 211 тонн совгIа. Ер бутт чакхбалале кхы а итташ тонн из наха чIоагIа хоатташ йола продукци арахеца лаьрхIа я комбината коллектив.

Къахьегама овсарле цу юкъа лакхъеннай 107 процент гаргга. Районе кхы предприяти яц цу хьокхама гарга гIерта.

— Кастта, ерригача цехашта хьабе болх хьабаьлча, хьокхамаш кхы а лакхагIа хургда, — йоах райпищекомбината директора Гаургаев Тамазе. — Из де ший аьттув баргхиларах бIубенна я тха коллектив.

Деша дай бац

Вай республикерча промышленни предприятешта юкъе эггара хьалхарчарца экономически реформа кердача хьалашка болх бе йолаеннача «Грознефтемаш» яхача завода коллективо доккхий декхараш тIанийцад пятилетка диълагIча шера. Мишта кхоачашду цо ше денна дош? ДIабахача пхе бетта цо баьча балха итогаша хьахьокхачох предприяте болхлоша тIанийца декхараш шоаш тIанийццача бесса каьхата тIа дисад. Продукци маьхалъяккхара план 86,3 процент мара кхоачашъяьяц цар. Цу хьокхама даькъе тIадиса паччахьалкхен декхар 697 эзар сома маьха да. ЛоархIабаьбац уж арахецача продукцега дIабода мах лохбара, къахьегама овсарле лакхъяра, паччахьалкхенна пайда бара заданех а. Лоацца аьлча, уж шоай деша дай хинабац.

Ший потребителашта поставкаш яра дола договорни декхараш ниэткъа кхоачашдаьд завода коллективо. Пхе бетта заданел тIех арахийцай цо 94 эзар сома маьха товарни продукци а. Экономически реформа кердача хьалашка ишта болх белга цхьаккха дича а ла мегаргдолаш дац.

Предприятерча дукхагIйолча цехаша тIанийца декхараш меттел паччахьалкхен план а кхоачашъяц. Царва юкъе а эсала болх беш, къаьстта дукха паччахьалкхен декхар тIадусачарех я Березов Юре кулгалдеча шоллагIча цеха коллектив.

Арендана—шерра никъ

Таронаш дукха я

Цхьаьнца новкъарленаш йоацаш деце а, тIа-тIа йоккхагIа моттиг дIалоацаш латт республика юрта боахаме арендин гIулакхаша. Дийнлуш боагIа наьха лаьттанцара, хьайбащцара, Iаламцара безам. Из ишта долга оаха кхетадир Урус - Мартановски района «Горец» яхача совхозе нийсделча.

Дукха нах бар директора Мусаев Iадрахьмана кабинете. Уж арабаллалца сабар а даь, чудахар тхо кулгалхо волча. Оаха бена никъ дIабайзача, уйла еш вагIаш цхьа юкъ яьккхар цо.

— КПСС ЦК мартовски (1989 ш.) Пленума решенеш кхоачашъяра боккха теркам тIабахийтаб оаха, — аьлар Мусаева. — КIоаргга Iомадаьд коллективо цун документаш. Тахан эггара керттердар — юрта боахаме эшэша балха керда формаш юкъейоалаяр. Шо хьачудахкале ухк кабинете хиннараш арендатораш бар. Шоашта къувлачох, болх лерттIа дIабахьа новкъарло ечох дагабала баьхкабар уж. Сайна ховр хьалха а даькка, воагIвоагIа специалист волча дIахьожабаьб аз арендатораш.

Директоро дувц аренда юкъейоалаеча даькъе шоаш Iоаьча опытах. Из балха форма укхаза кхаьча ши шу мара дац. Соахка эксперимент чакхъяьккхар: дулха кхаба Акуев Хьамзатаген Индербиев Iийсайген дIаелар 30 сиргIалг. Йиллача ханал ши бутт хьалха дулхакомбинате дIачуелар цар уж, хIаране дозал 350 килограммал лакхагIа а долаш. Цул совгIа, хьайбаш кхабара дIадаха доакъар боахама юкъера долчул кхозза хIана дац аьна кIезигагIа дар, хIаьта продукци яккхарга дIадахар из миссел лохденнадар. Аренда пайдане хIама долга кхетадир совхоза кулгалхоша а мугIарерча къахьегамхоша а. Хьалхарча толамаша, лакхденнача алапе тIаззар наьха безам.

— Карара шу доладелча денз совхозера дукхагIдола доахана арендин хьисале леладе дIаденнад оаха, — йоах боахама керттерча зоотехника Хажгириев Хьасана. — Кердача тайпара болх бе болабелар Хасуев Саламбек, Газбиев Ризван, Уматгириев Абдул - Муталип, Киломатов Ювсап, цар дезал, дукха кхыбараш. Хьалха эггара дикагIдолча шерашка а тIехьа юкъера лаьрхIача цхьан бежана дийнахьа тIанхетар 400 грамм дулх мара дацар, тахан из боарам — 1000—1100 грамм. Из мара дешй: доахан къе довш, доакъар доадеш, транспорт ца йоагIаш дIа-хьа хехкаш моттигаш яц. Тоаянний къахьегама дисциплина, хьалха кулгалхочо хьалха а доахаш, низкъала деш хиннар хIанз шоай лоIамагIа ду наха. Из е вож эш яхаш хIара дийнахьа конторе удаш ха йоаяц хьайбаш леладераша.

Керттерча зоотехника дийцар лерге латташ дар тхо совхоза № 3 йолча отделене кхаьчача хана. Из адрес оаха хозахета хержадацар: укхаза къахьегаш ба бригадир Хасуев Салман керте латта арендатораш. Лоацца дIадийцар оаха царга Хажгириевца тхоай хинна къамаьл.

— Хьайбашта дозал хьалха хинначул дикка дукхагIа тIаккхет яхалга нийса да. — аьлар Хьасана. — Из бакъдеш дола масалаш доаладергда аз. Оттадаьча договорагIа ер бутт бовш мара дIачуяла езаш дацар тхо кхаба хьаийца сиргIалгаш. Цхьабакъда, оттадаь декхар марта тIеххьарча деношка кхоачашде вIаштIехьдаьлар. Дулха комбинате дIачуелар юкъера лаьрхIача хIаране дозал 363 килограмм дола 46 сиргIа. Кхы дIахо уж кхаба хьашт дацар, хIана аьлча тха хьалашка из зене да.

Дикачох, тIатеIIа къахьийга карагIдаьнначох дувце а, Хьасан а цун новкъостий а дот айденна боацалга шаьра гуш дар. Цу гIулакха духтIадала лаьрхIар оаха. Цхьан юкъа озабенна хьайзар арендатораш, тIаккха шоашта къувлар хьадийцар.

— Новкъа да тхона кулгалхоша йоагIгIача тайпара тхоай йоакхо ца еш, — йоахар Хасуева. — Мишта кхетаде дезаш да ер хIама: совхоза болхлошта хьайбана центнер дулх тIаккхетийтара, дIахец 15 доакъара единица, тхона — ялх доакъара единица. ХIаьта дозал тIаккхетийтара царна оттаяь планаш шозза хIана яц аьнна лохагIа я тхона оттаярел. Массанахьа дувц совхоза болхлойн арендаторийн бокъонаш цхьатарра хилийта еза яхаш. Даьсса хабар да-те из?

Доакъара проблема хьайбай боахаме керттерчарех цаI я. Из къоастаярах тийша да деррига а. Цу деша совхоза кулгалхоша дукхагIа теркам тIабахийтача бакъахьа долга цхьаккха шеко яц. Цул совгIа, доакъараш боахаме маэшша долаш а да.

Хьасана «боахамга» хьожаш чакхдаьхар тхо. Цхьан моттиге латтар ши шу даьнна сиргIаш. Кастта паччахьалкхенна дIачуяла мегаргйолаш тоаенна я уж. СиргIашка хьожаш ба Хасуев Саламбек, Абубакаров Биади, Хасуев Алимбек, Межидова Нурсет. ХIаьта аренда хьаийцараш фу нах ба хьахьокхаш масал а корадир тхона укхаза. Биади лакхара дешар дийша ваьнна зоотехник ва. Массехк шера болх баьб цо комсомольски органашка. ХIанз кердачох «чам» баккха дага а ва.

ШоллагIча моттиге латт шу даьнна сиргIалгаш. — дIахо — Iаьсий. Из сенна даьд аьнна хаьттача, Хьасана аьлар:

— Хьайбаш шоай ханага хьежжа группаегIа дийкъад оаха. Цо аьттув лу рацион нийса лелае: Доккхача хьайбана доакъар дукхагIа эш, зIамигачоа — кIезигагIа. Цу «говзало» аьттув лу тхона дулха дIачуяла кийчъеш йола сиргIаш дикагIа кхаба.

Кхы а цхьа «говзал» я бригадо Iомаяь. ДIалуш дола хьайбаш гIожача доакъарашца мара кхабац укхаза.

— Баьццара доакъар дика да шура тIаккхетийтара, — йоах Биаде, — хIаьта дулха кхоаба хьайбаш из диача гIеллу, дегIа эшалу. Цудухьа рацион нийса лелае гIерт тхо.

Концентраташ — хилаяза яргйоаца доакъара компонент. Юкъера лаьрхIача дийнахьа хIара хьайбана 3,2 килограмм дIакхоачийт уж. Из дош цIенхаштта а лоархI укхаза. Совхозера ца хилча, шоай ахчах а концентраташ эца кийча ба арендатораш.

Арендаторашка шоай транспорт яц. Доакъар хьатIакхухь совхозерча трактористаша, водителаша. Ишта оттадаь да договор. Хасуева яхачох, таханарчоа из никъ дикагIа ба. Шоай бокъонца болча балха дукхагIа теркам тIабахийта таро йолаш ба хьайбаш леладераш. ХIанзалца хьа цхьа моттиг хиннаяц боахамо шийна тIанийца декхараш кхоачаш ца деш дита.

— ГIулакхаш геттара во лел аьлча нийса хургдац. — йоах Хьасана. — Доакъар дукхагIа тела дезалга кулгалхой тешабе сай низ дIакхоачаргба мотт сона. Бакьда, долаш да царех тийша доаца, тха балха баргал етта хIама. Из да — паччахьалкхен закупочни маьхаш лоха хилар. ДIачуденнача килограмм дулхах лур — 1 соми 62 кепиги. Дийцар цох лаьца СССР халкъа депутатий Съезде а. Из дош цхьан кога тIа даккха деза дукха ха я. Духхьал дийнахьеи буси болх барах доалаш мичад арендатора гIулакх, ваха везаш а дезал кхаба безаш а мавий из.

Аренда ший никъ дIаболабеш мара яц совхозе. Дале а, дукха карагIдьннад цунна. Цхьабакъда, таронаш кхы а дукхагIа я. СихагIа гучаяха еза уж, нах кхачанца Iалашбе парте оттадаь декхар сихагIа кхоачашдергдолаш.

М. КАРТОЕВ.

Съездо сомаяьха уйлаш

НАЬНА ЛЕРАГIА

Сунженски района «Путь к коммунизму» яхача колхоза доалахьа дукха фермаш я. Цига йIаьххача хана болх баь я хIанз пенсе йола Хамзатова Iайшет. ХIара шера толамаш даьхад цо. Из хьагойташ да цунна тийнна мах бола совгIаташ, пятилеткай ударника знакаш, сийлен грамоташ, кхыдар. Ше болх беш йола ха сийленца чакхъяьккхар цо. Iайшета мехкарий Марем, Аьсет, Минат, Лейла Нестеровски юкъерча школе дешаш бар цу хана. Касткаста ферме шоай нана йолча ухаш дезаделар царна нанас хьайица гIулакх. Цунна новкъостал деча хана, Iомайир йиIигаша доахана оамалаш а. Школа чакхъяьккхача Iайшет хиннача ферме болх бир Аьсета, Мината, Лейлас.

Белгалде деза, йижараштa юкъе наьна гIулакх дикагIа дIахьош Марем хилар. Цо № 4 йолча ферме болх бу хIанз 10 шу даьннад. Цхьаккха шу а хиннадац цо план кхоачаш ца еш. ХIара шера дукха совгIаташ, сийлен грамоташ тийннай Марема. Лелаю цо «Коммунистически къахьегама ударник» яха цIи а.

Духхьашха бахка 27 етт ба Марема хIанз доал деш. Доахан массе а хана цIенача метте латт, долаш да эша доакъар, дика хьож из царга. ДIадахача шера план 2250 килограмм йолаш, хIара кхоабача Iаттагара 2700 килограмм шура яьккхар цо, хIара дийнахьа 10—11 килограмм а йоаккхаш. Укх шера 15 мае ферме хиннача собране Марема аьлар: «Дукха ха йоацаш чакхъяьннай СССР халкъа депутатий Съезд, цул тIехьагIа ший болх дIаболабергба. КПСС ЦК Пленумо а. Цар сийна хьалхарча ах шера план 15 июне кхоачашъяьй аз».

ЧIоагIа лоархIаме хет Марема халкъа депутатий Съезда болх. ДIадахача шерашка ледара хиннад экономика гIулакх, лохъенна хиннай къахьегама дисциплина, даьр дуараш дукхагIа хинна6, дукхагIа дола доал болхлошка а доацаш, хьакимашка хиннад, хиннаяц социальни нийсхо. Цудухьа Съезде къамаьлдаьраша гучадаьхар дукха кхоачамбоацараш.

Гласность, демократи, перестройка яха дешаш могадеш тIанийцад Марема. Ший болча низаца, хьаькъалца, деналца деррига ду цо Кхачан программа кхоачашъеча махулла доккхагIа дакъа юкъедахьа гIерташ. Марема новкъа хилар, тикашка шурий продукци кIезига я яхаш. депутаташа Съезде даь къамаьл хьахезача. Низ кхобергбац цои цун новкъосташеи этта хьал дIадаккхара.

Т. ХАШИЕВ.

Кхай тIара бийса

Садайна дукха ха я. ХIаьта а лампаш а сега доккхача кхай тIа гIолла дIа-хьа удаш лел кадай «Беларусь». Цо шийна тIехьатекхаер фуй ховргдолаш дацар, юхxе тIа а ваха ца хьажача. Дай макхаш дар трактора тIехьа хиннараш. Лампай сердало цхьа ший тайпара лепаю хIаьтта хьалтIаьннача хьажкIий ховха лордилгаш.

— ГIод теха хургда хьона бригадира, укхазара ца ваьлча чу ма гIолахь аьнна, — ях аз, со бIаргa а вайна трактор соцаьча зIамигача сагага.

Кабиначура Iоара а хьажа велавелар из.

— Хала-м дар хьакима приказах хIанзалца со укхаза валлийта, — аьлар цо.— Цу тайпара хьаким воацандаь воал со-м укхаза, се кIаьдвенна воллаше а.

— Веций шун цхьаккха хьаким? — ях аз. — Из воацаш мишта бу оаш болх?

— Ва, — аьлар зIамигача саго, — шийла чIоагIагIа кхы ва а воацаш.

— Малав из?

— Со ва, — аьлар цо.

ДIахо кхы къамаьл де дезаш дацар. Кхийтар со тракторист фу ала гIерт. Хинна а хиннавар из чIоагIа хьаким.

Иштта вайзар сона Наьсарерча «Назрановский» совхоза арендни звеноцара цхьа зIамсаг — Евлоев Мувса. Хов сона: цун кога метта сох цу сайрийна цар звеноцара моллагIа кхывар кхийттаваларе а иштта мара аргдацар. Арендатораштa юкъе хьаким тац, моллагIа чин цун дале а. Цар хьаким — шоашта чура стимулятор, шоаш хьабу болх, шоайла бола бехктокхам, эхь-эздел, барт-цхьоагIо я. Саго аьннадацар Мувсайга цу сайрийна кхай тIа села дукха га аьнна. Арендатор а воацаш хьалха мо «бригадера тракторист» из хиннаваларе, нормах йоагIача тайпара 12 гектар хьажкIашта макха а баьккха, хийцца чуваха мара везацар цун. ХIанз вохалац. Дукха хет макха церг ца хьокхалуш хьажкIий лордалго йоаккха бийса а. Хьогденнача лаьттан догIан хий мо эш кхувш йоагIача хьажкIана макха а, яьхад вай даьша. Мувсайна цох хIама хой, хац сона, бакъда, цо хьадер-м цу ший дай-ахархой гаьнарча оазаца дувзаденна дар.

Нагахьа санна ше цу лаьтта арендатор а воацаш, вешта аьлча, да а воацаш, цу вай йийцача нормагIа 130 гектар хулача участка тIа болх бе безаш из хиннавала ре 8—9 ди гаргга ха эшар Мувсайна цо нормаш тIеххоачашйой а. Бакъда, хIанз (вай дувцар а долаш) ши ди мара эшанзар Мувсайна из болх чакхбаккха. Юххерча гектараш тIа манха боаккхаш вар из цу саррахьа. ДIавола а веннавар из са тассалехьа.

ШоллагIча дийнахьа совхоза конторе вахача дукха хало е ца езаш даьшхар аз из дош а. ДIадахача шера цу виъне шоаш баьча балхах даькккхача ахчанца бувзабенна хиннаб цу низа овла. Совхозаца шоаш яьча договорах, планах йоагIачарел 3600 центнер совгIа хьажкIаш кхеяьй цар цу шера. Цул совгIа, уж кхееш беча балхага дIадахийта дезачох 17160 сом ахча кхо а даьд. Хьажал, планал совгIа мел рузкъа Iоадаьд!

— Царех хIаране мел ахча даькккхад а дагардергда аз, — аьлар бухгалтера.

— Дагарде дезац хьона, гIоза хилда из царна а цар дезалла а, — аьлар аз.— Из кIезига хийттадаларе укх шера селла хьинаре къахьегаргдацар цар. Арендах тешам беннабецаре цар кхай тIа бийсан лампаш а йоагаргьяцар.

М. КАРАЕВ.

БархIазлагIа хержача Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета цхьайтталагIа сесси

ГОНАХЬАРА IАЛАМ ЛОРАДАРА А IАЛАМА РЕСУРСЕХ ДИКАГIА ПАЙДА ЭЦАРА А ЙОЛЧА НГIАССР СОВЕТСКИИ БОАХАМЕИ ОРГАНИЙ ДЕКХАРЕХ

Iалам лорадара йолча НГIАССР Паччахьалкхен комитета председатела С. Н. Хаджиева доклад

Общество социальни дегIакхувлара дешаш, цу даькъе сага вахара аьттув бола хьалаш хьакхолларца дувзаденнараш а, аьлар докладчика, вай парте а правительства а, депутатски корпуса, профсоюзий, комсомола, общественни болама бе-беча формай балха тIа керттера лоархIаш да. Машар лорабара проблемаш цхьан мугIаре латт экологе проблемаш, хIана аьлча, уж къоастаярах тийша я сага кхоане, цун кхел.

1988 шера «Мехка Iалам лорадара овлангара перестройка яра хьакъехьара» бовзаш бола КПСС ЦК а СССР Министрий Совета а соцам тIаэцарца белгалдаьд гонахьара Iалам лорадарен Iалама ресурсех дикагIча тайпара пайда эцарен дешаш вIашн бувзам болаш къестадара де дезараш. Кхы тIехьа а ца тетташ, уж кхоачашдара къаьстта теркам тIабахийта безаш хиларах дийцар духа ха йоацаш хиннача СССР халкъа депутатий I-ча Съезде. Цига белгалдаькхар, къаьна предприятеш а дуккха вай ханара яраш а экологически нормашка хьежжа йоацилга. Цхьайолча йоккхийча промышленни центрашка во хьал эттад. Духьал мехка фега аракхувс шера 100 млн. тонн наха зене йола хIамаш. Депутаташ дух тIа бахар духьа хоам бергба аз, царех 482 эзар тонн вай республике аракхувс. Кхаь даькъах ши дакъа города Грознена кхоач, нийсагIа аьлча цун цхьан даькъа. Юкъера лаьрхIача, городе вахача хIара сага 800 килограмм зене хIамаш кхоач, царех 600 килограмм аракхувс мехкдаьттахиме предприятеша.

Республика автотранспорто аракхувс 154 эзар тонн зене хIамаш е ерригнех 32 процент яраш. 12 эзар тоннал совгIа мехкдаьтта продукташ а агрессивни оала хIамаш а лаьттан тIа гIолла доагIача хи чу кхоач. 725 млн. кубометр долча хих нормагIа цIендаьд ала йиш йолаш 86 млн. кубометр мара дац, хIаьта 19 млн. кубометр дар кхоачам боллаш цIенданза да. 600 эзар кубометр вIалла цIенданза да.

Къаьстта кхерамеча хьал тIа да зIамига хиш, уж лораделга тоадара НГIАССР Министрий Совето соцама проект кийчъяьй, укх деношка тIаэца лерхI из.

XII-ча пятилетке а 2005 шерага кхаччалца а гонахьара Iалам лорадара, Нохч-ГIалгIайчен Iалама ресурсех дикагIча тайпара пайда эцара йолча Программа проект хьачуеннай республика Лакхехьарча Советага. Цу тIа дувц лаьттах пайда эцарах, хьунашкарча хьалах, удобренеех а пестицидех а пайда эцарахи уж лоаттаярахи, кхыдарех. ХIамаш дIаювча республикерча лаьттан кхаь даькъах ши дакъа эрози хилар кхерам тIалатташ да. ХIара шера лаьттан цхьан гектара тIара йов 330 килограмм гумус, органиках кхетамца пайда нийцача из ца хилийта йиш яле а. РСФСР-е гIолла 0,89 гектар кхоачача, алхха 0,3 гектар хIамаш дIаюв лаьтта мара кхачац вайцига сага-сих. Хий дехкача лаьттаех 41 процент дараш капитальни ремонт е дезаш а тоаде дезаш а да. Шоашта хьахецача хих 35 процент дар зехьа доаду боахамаша.

ЦIенхаштта кхоачамбоацараш да хьунех пайда эцача а уж юхаметтаоттаеча а, оахкалех пайда эцача, чарахьал ду а наггахьа мара ца нийслу а оакхарий лорадечеи дебадечеи, хIаьта иштта чкъаьрий лорадеча.

Iалама ресурсаш лораяра дешаш лерттIа къестаду ала йиш яц вайцига. Дуккха моттигаш нийслу вIалла къа ца хеташ ресурсашта эксплуатаци а еш, Iалам теркал ца деш, экономически потенциал алсамъяккха гIерташ. Iалама ресурсех пайда ийбеча, массаза яхар санна, ларде укх дуккха ресурсаш эша экстенсивни технологеш.

Гонахьара Iалам лорадара де дезараш, экологически цIена технологи ца хиларо, бахача наьха экологически культура лохерча боараме хиларо, массаза экологически ситуаци чоалхане ерзаю. Хьалха ведомственни хьаштий низ болча пордона тIехьашка къайлакхиьа дуккхадар, хIанз гласноста хьалашка гучадоалаш латт. Кхы тIехьа ца а тетташ, массе оагIорахьара техка кардинальни де дезараш тIаэцарца мара экологически хьала регулировани юлургьяц, Iалам кхы дIахо толхадара йола тенденци соцалургьяц. ТIаккха мара вIаштIехьдаргдац вайна боахама гIулакхаша вай Iаламгара дIадаькккхар юхаметтаоттадара процесс дIайолае. Iалам лорадара вай пайда нийцача 24 млн. сомо, цхьайттлагIча пятилетка госкапвложенеш, укх пятилетка кхаь шера дIадахийтача 15,5 млн. сомас проблемаш къоастаяц, цу дIадахийтачох хьахиннар дикка хоалуш дале а. 1988 шера карадерзаде лаьрхIа хиннача 9,7 млн. сомах вай 6,2 млн. сом карадерзадаьд.

ТIехьадисара бахьанех паI — хадданза гIишлош хьалъяра планаш кхоачаш ца яр. ШоллагIдола бахьан — министерствай, ведомствай чIоагIача диктата, капвложеней остаточни принципа хьалхашка вай юхадувлар.

Укх шера май бетта КПСС обкома бюрос дийцар итт шера хьалъьяча Грознера биологически очистни сооруженей комплекс хьалъеча а дIаэцача а гучадалийтача цIенхаштарча кхоачамбоацарех дола дош. Дош деннадар Заводской района предприятеша Шолжа чу кхы бIеха хиш чуухийтаргдац. из хий биологически хьисапе дикагIа цIендергда, аьнна. Мехкдаьтта чакхдоаха заводаш шоай промышленни хиш цIенде йолаеннай, бакъда, из хьалха хиннача бесса бIеха да. Юхейнсача предприятеша вIалла цIенданза дола хий Шолжа чу чухийт.

Е кхыдола масал. Мехкдаьтта чакхдоахача заводаша геттара дукха ахча дIа а дахийта лоаццача хана Г-43-107 яха чоалхане инженерни комплекс хьайир. 1984, 1986 шерашка болх бе йолаялийтай зехьа йоагаю газ серах цIенъяра лаьрхIа чоалхане йоаца шин блок. Цхьабакъда, уж блокаш дукхагIйолча хана болх ца беш латт. Цу установкаша регламентни режимага хьежжа цхьан сахьата болх баьбац. Из бахьан долаш аратувсаш феца дIанийнай итташ тоннаш серни кислота. Дуккхача шерашка мехкдаьтта чакхдоахача заводаша йийлача карьере дIакхувс дуккха тоннаш миста а кхыйола а отходаш. Из свалка дIакъовларах бола республика Министрий Совета соцам кхоачашбац.

(Йистедоалар 2-ча оагIо тIа).

Бархlазлагla хержача Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета цхьайтталагIа сесси

ГОНАХЬАРА IАЛАМ ЛОРАДАРА А IАЛАМА РЕСУРСЕХ ДИКАГIА ПАЙДА ЭЦАРА А ЙОЛЧА НГIАССР СОВЕТСКИИ БОАХАМЕИ ОРГАНИЙ ДЕКХАРЕХ

(Нистедоалар. Долалур 1-ча оагIо тIа).

Хьалха санна, ира латт Шолжа мехкдаьтта доалача грунтови хица бIехьдара проблема а. Грунтови хица мехкдаьтта продукташ Шолжа чу ца ухийташ соцаяра гIулакх кхочашдара 15 млн. сом дIадахийта дезаргда. Цхьабакъда, дренаж яра гIулакх во латт, хьалхарча даькъе из нийсденнад заказчика «Грознефтеоргсинтез» объединене а подрядни организаце «Чеченингушстрой» объединене а бехкагIа.

Республике Министрий Совет укх шера шозза гIертар СССР химически мехкдаьтта машиностроенен министерстваца цхьана «Красный молот» заводе Iалам лорадара балхах йола дукхкача хана лаьрхIа программа ювца. Бакъда, шоззе а министерствос отписка йир, дош хIанз а къоастадаьдац.

СССР Министрий Советон СССР Миннефтепромои Грознен предприятешка лерргIа къестаяц Тенгизски мехкдаьттах пайда эцара проблемаш. Нагахьа санна вай из мехкдаьтта ше хьадоаккхача моттиге (Казахстане) чIоагIIа кийчо а ца еш чакхдаккха доладой, санитарни нормел тоъал дукхагIа дола ингридиенташ - метил - этилмеркаптанаш хьакъастаргья цох.

Iалам иштта кхерамеча хьале хилар, белгалдаькхар докладчика, дукхагIча даькъе дувзаденна да халкъа депутатий Советаша, цар распорядительнии исполнительнии органаша министерствашкара, ведомствашкара, предприятешкара, организацешкара, нахагара Iалам лорадара тIадерзадаь законодательство нийса леладелга хьадехаш ца хиларца моттигерча Iаьдала органашта ца хой, кхы дикагIа хьанна довза деза Iалама ресурсех пайда эцара хьали шоаш доалдеча регионе царех пайда эцара белгалонаши. Къаьстта моттигашка белгалдаха деза Iаламах пайда эцараи Iалам лорадараи тIадерзадаь дикагIдола наькъаш, дукхагIа теркам тIабахийта беза зене йола хIамаш дIакъестаю гIирсаш эргадаьха тоадара, утилизаце бийдалах чIоагIагIа пайда эцара, кхыдолча гIулакхашта.

ДукхагIйолча горисполкомашеи райисполкомашеи цIенхаштта чакхдаьхадац Госкомприродера общественни советаш, хIаьта иштта Iалам лорадара районни комитеташ хьаяра дешаш. Иштта мара кхетаде йиш йолаш дац, оаха дукххаза из хьалхадаьха дале а, Шелковской, Назрановски, Суниженски, Ножай - Юртовски, Урус - Мартановски районашка Iалам лорадара районни комитеташ вIашагIъехка ца хилар.

КПСС Нохч - ГIалгIай обкома Х пленума (1988 ш.) решенешка а НГIАССР Министрий Совета соцамга а (1988 ш., июль) хьежжа, Госкомприродо, НГIАССР Госплано, Iалам лорадара кхыйолча ведомственни органаша, предприятешцен ведомствашцен цхьана, кийчъяьй XII пятилетке 2005 шу хьатIакхачалцен гонахьара Iалам лорадараи Iалама ресурсех дикагIа пайда эцаран тIаерзаяьча республикански программа проект. Проекто белгалйоах г. Грознен а ерригача республика а гонахьарча Iаламе эттача хьала мах бара результаташ, Iалам лорадара даькъе эшаш дола керттера лостамаши этапни доазонаши, халкъа боахама ерригача комплексай программа, доакъошкарен предприятешкарен керттера мероприятеш, хIаьта иштта дIахойодача хана Iалам лорадара объекташ хьалъяран делаяран дIагIоргдар.

Кепайоазон тIа белгалдоахар Iалам лорадара балха керттера лостамаш. Цхьабакъда, программа тIа бокъонца техкадац из кхоачашъяра паччахьалкхено дIахьожадеча рузкъа дош. Цу рузкъах пайда эцара вайна эшаргья гIишлон организацей лаьрххIа мощносташ, хIаьта керттера — экологически цIена технологеш хьаяр, йоагIIаш йола оборудовани оттаяр.

Халкъа депутатий Съезде М. С. Горбачева ший доклада тIа белалбаькхар тIехьа ца тетташ де дезача гIулакхий шн никъ: хьалхарбар—хьадда программа оттаяри из кхоачашъяра дIахьожадеча рузкъах бизза пайда эцари, шоллагIбар — моллагIйола проекти решении экологически даькъе кхераме йоацаш хилийтар, хIаьта из иштта хилийтара экологически цIенала болча цIенхашттача тохкамах чакхъяха еза уж.

Сона хетачох уж керттера лостамаш воай программана юкъедоаладе деза вай, хIанз кийчъеш йолча мехка Iалам лорадара къаман программаца из вIашка а йоалаеш.

ДIахо докладчико кIоаргга дийцар республикера экологически хьал унахцIенадерзадарен Iалама гансех пайда эцалга тоадареи керттерча лостамех. Цо белгалдаькхар, Iалам лорадара болх овлангара денз тоабар духьа 1991—2005 шш. зене йола хIамаш фега аратувсалга 2 - зза кIезигде лаьрхIа долга, цу даькъе, специфически — 80 процент, автотранспорте — 46 процент. 1996 шу хьатIакхачале промышленни предприятеша зене йола хIамаш феца дIаэелга тIеххьара хила йиш йолча боарамга дIакхоачаде деза, из дарца г. Грознен гонахьара фо зене йолча хIамашца бIеххьар санитарни нормашка хьежжа лохде деза, хIаьта республика районашка хьаллакхдалийта йиш яц из.

Чакхъяха еза экологически цIена дола доагора тайпаш юкъедоаладар, теплоснабжене централизаци яр, энерги яккхара традиционни доацача. Iалам бIех ца деча доагорех пайда эцар санна дола дешаш чулоаца мероприятеш. Автотранспорт кIезигагIа токсичность йолча доагорга — газага, этилированни доацача бензинашка йоаккхалга Iалашде деза. Хин ресурсех пайда эцача даькъе 1996 шу хьатIакхачале лаьрхIа да доадеш дола хий 15—20 процент кIезигде, промышленностен Госагропромеи ерригача предприятеша бIехдаь хиш хина объекташка чутувсалга соцаде, хин учет лелаелга юкъедоаладе. Промышленносте цхьан хих дукххаза пайда эцара боарам 74 процентага кхоачаш айбе. Очистни гIирсий низ 1,3-зза алсамбаккха. Хий дехкача системай КПД 0,75 дIакхоачае (1988 шера 0,62 хиннача).

2005 шера промышленносте шозлагIа пайда эцаш дола хий дIакхачийта лерхI 84 процентага, хьта теплоэнергетике 85 процентага. 1990 шерарчул очистни сооружений мощность шозза алсамъяккха, наьха шоай доалахьарча автотранспорта йола автомойкаш хьалъяьяха, 50 ззар гектара тIара къаеннача оросительни системашта комплексни реконструкци е, 1,8 ззар гектар йола коллекторно-дренажни система хьал а йойла, тоа а йойла, хиш дехкача системай КПД 0,8-нега дIакхоачайойла; юрташка бахача наха централизованни хьисапе хий Iалашдара боарам 96 процентага дIакхоачабе, 0,7 ззар километр дIоахал дола магистральни водопроводаш йохкийла.

КхойтталагIча пятилеткен 2005 шера йолча перспективен гонахьара Iалам лорадара а Iалама ресурсех дикагIа пайда нийбара а йолча дукнхача хана лаьрхIача республикански программе йоккха моттиг дIалоац баьцовгIаштен хьайбаштен лаьрхIа лаьттан ресурсаш лораяра мероприятеш чакхъяхара.

Масала, 2001 — 2006 шерашка республика лаьтташка гумуса дика баланс хилийтарга довла деза, массе а йолча майдашкара гуччахьарча гIомарий очагаш дIачIоагIъяра проблемаш кхоачашъе еза, 1990 шераца нийсдича дахчан лаьрхIа хьу тедалга 60 ззар гектар кIезигде деза, из хул 300 гектар маьхера хьу лораяра нийсса. Эрозех лорае еза 700 ззар гектар юртбоахама дагIенаш, керттерча даькъе цонаши хьайбаш доажаду моттигаши.

Химически методех пайда а эцаш, зенерча хIамаехи лазарехи юртбоахама культураш лораелга кIезигдовлда 20 процентага кхоачаш. Зенерча хIамаехи лазарехи юртбоахама культураш йизззача биометодаца лораярга довлалда, хIаьта кхашкарча хьалашка цун боарам 80 процентага дIакхоачийталба.

Пхи бIаь сагал дукхагIа нах бахача хIара юрта коакартара нувхаш дIакхувса моттигаш хулийтийла, токсичнии слаботоксичнии мехкдаьтта отходех зе ца хилийтара уж дIайохкара полигон хулийтийла, нувхаш йоагаюн уж чакхйоахен заводаш хьалйойла.

Iалам лорадара программа кхоачашъяр чакхдак к х а лерхI дукххача мероприятей новкъосталца. Экономически мерашта юкъехургда Iалама ресурсех пайда нийбарах мах оттабелга, хIаьта зене веществаш боарамагIа а (ПДК хьежжа) боарамал совгIа а (залпови е аварийни хьисапе) аракхувсарах даьча зенал массехказза дукхагIа бола мах оттабарах, компенсационни фондаш хьаяр а гонахьара среда бIехъеча профилактика яра боагтIача хьисапе цу средствах пайда ийбар а; Iаламе лорадара кхыдола балхаш чакхдахар а. Правови нормативаш декхарийла я нах баха среда законодательно лораелга Iалашде, кхом беш Iалама ресурсех пайда ийбайта, Iаламах пайда нийбара йола нормаши правилаши телхаяьраш боагтIача хьисапе бехктохкаме увзийта.

Социально - политическ и гIулакхаш чакхдоахилга Iалашде деза Iаламах пайда нийбара дешаш дувцар гласни, демократически, ший лоIаме хилийтара, ерригача обществана хьашт долча экологически проблемаех йола решенеш тIаэцара.

Бахача наха экологически просвещени елга а кхетам лулга а, Iаламца дувзаденна гIулакхаш кхоачашдеча даькъе лакха культурно-нравственни кадраш кийчъелга хиланза даргдоаца хIама хилар белгалдоаккх культурноэстетически механизмо.

Могаяь йола программа кхоачашъяра динза даргдоаца гIулакх да, аьнна, лерхIаш да доал дара экономически механизма кIийлен тIа вIашагIбелла Iаламах пайда нийбара чIоагIIа бола паччахьалкхен тIахьожам Iилман уйланца а шеррача общественни мненеца а вIашкабоагIаш хилар керттера звено хургйолаш йола Iалам лорадара даькъера гIулакхаш чакхдоахаргдола система хьаелга горрайисполкомаша, Iалам лорадара, планировани яра инспекце органаша правоохранительни органаша Iалашдар. «Мехка Iалам лорадара гIулакх овлангара денз эргадаккхарах» болча КПСС ЦК а СССР Министрий Совета а соцамга хьежжа республика экологически а социально-экономически даькъе дегIаахара кхыйола а проблемаш кхоачашъяра оарцагIбаха беза къахьегамхой. Законо еннача ерригача бокъонех, цу даькъе административни экономически санкцеш, хIаьта нагахьа санна эшаш моттиг нийслой — уголовни бехктохкаме озилга а долаш, пайда эцара наькъаца Iалам лорадара дола законодательство телхадарах таIазар ца деш саг вусарг ца хилара хьал вIаштIехьдаккха деза.

ЧIоагIбе беза боахама гIулакхаш кхоачашделга экологически хьало дIадехарашца айхха дувзанза дарг ца хилара тIехьара тIахьожам, моллагIа решени гласность йолаш, наха шоайла дагабоалаш шерра из ювцаргйолаш дола хьал Iалашдеши гонахьара Iалам лорадараи тоадараи даькъера йIаьххача хана лаьрхIа дола общества хьашташ теркалдеши из хургболаш а наьха къахьегама, вахара а быта а дикагIдола хьалаш хьадара уж кхоачашделга тIадерзадаь хургдолаш а. Iалашде деза ерригача предприятейи организацейи балха эффективни координаци елга, уж малагIча ведомства доалахьа я, яхаш, къеста ца деш а шоай районашкарча экологически хьалах биззача боараме болча доал дара моттигашкарча органашта тIабиллача бехктокхамга хьежжа а.

Массе оагIорахьара дола гIо де деза Iалам лорадара йолча органашта, шоашта тIадехка декхараш кхоачашдеча даькъе, айде деза гонахьара Iалам бIехделга юхатохара дешаш къоастадеча даькъера предприятешкарчеи организацешкарчеи халкъа депутаташа, депутатски группашеи посташеи беча балха хьинар, эффективнегIа пайда нийбе беза объединенеша, предприятешеи организацешеи дакъа а лоацаш, цу гIулакха дIахьежаеш йолча финансови а материальни а средстваех.

Объединене, предприяте боахама органаш декхарийла я кIезига отходаш йола а вIалла отходаш хургйоаца а технологически процессаш эггара хьалхагIа дегIакхувлалга белгалдаккха а гонахьара Iалам лорадара проблемаш къоастаяраи Iалама ресурсех рациональни пайда нийбараи дешашка керттера стратегически лостам уж хилар санна хьажа а. Хьае йолаяйта йиш яц экологически кхерамзлено дIадехачунга хьежжа йоаца керда техника, материалаш, веществаш.

Кхоачашде деза предприятей балха тIа тIеххьара хьахулаш дар Iалам лорадара даькъе цар чакхйоахача мероприятей эффективностаца айхха дувзаденна хулга, хIара къахьетама коллектив а хIара къахьегамхо а законодательствос дIадехараш кхоачашдарца хьаштдолаш хулга.

Iалашде деза пайданеча оахкалех а кхыча Iалама ресурсех а комплексни пайда нийбелга, юртбоахама угодьех рациональни пайда нийбелга, чакхдаха деза лаьттаншта рекультиваци елга а гонахьара Iалам лорадара кхыйола мероприятеш а.

Предприятеша чакхйоахача Iалам лорадара йолча мероприятеша дизза дIадаккха деза гонахьарча Iалама производствос еча воча влияних хьахулаш мел дар.

«Паччахьалкхен предприятех (объединенех)» долча СССР Законага хьежжа 1989 — 1990 шерашка оттаде деза Iаламах рациональни пайда нийбелга а гонахьара Iалам лораделга а, хIаьта иштта Iалам лорадара законодательствос дIадехаш дар шеко йоацаш кхоачашделга Iалашдеш дола экологически паспорт.

Массови информаце средствай, халкъа образоване органий декхар да, кийч а даь, Iалам лорадара хьакъехьа пропаганда яра, бахача наха юкъе экологически просвещени яра, лаьттан тIа хьал мел йоалача хIамани хьайбайи дунен, лаьттани пайданеча оахкалийн, хин ресурсай кхом бара а лакха нравственность йолаш царга хьажара а хIаравар ше бехктокхаме хетаргвола оамалаш йоахкаш хургволаш кхетам балара болх овлангара денз тоабара тIадерзадаь дола гIулакхаш кхоачашделга.

Шерде дезаш да Iилма-довзийтара, дешара литература, кинофильмаш, радио- телепередачаш арахецилга, чIоагIъе еза цу дешай хьакъехьа лекционни пропаганда, арахеца деза гонахьара Iалам лорадара темагIа дола плакаташи кхыйола гойтара продукци.

Уж оттадаь декхараш кхоачашдаро таро хулийтаргья республикера экологически хьал цIенхаштта тоаде.

IАЛАМ ЛОРАДАРА А IАЛАМА РЕСУРСЕХ ДИКАГIА ПАЙДА ЭЦАРА А ЙОЛЧА МАССАЗАРЧА КОМИССЕ СОДОКЛАД

Докладчик депутат В. Д. Аралин

—Iалам лорадараи Iалама ресурсех дикагIа пайда эцаран йолча НГIАССР Лакхехьарча Совета комиссе ший заседание йийцай XIII пятилеткен 2005 шерага кхаччалца йолча перспективен Нохч - ГIалгIай АССР гонахьара Iалам лорадараи Iалама ресурсех дикагIа пайда эцаран йолча программа проект. хIаьта цу хьакъехьа цхьайола замечанеши предложенеши йоалайича нийса а хет. Из вай экологех йола республикански хьалхара программа я, из лаьрххIа кийчъяьй, хIаьта а цIенхаштта кхы тIа тоае езаш я. Комиссе предложени оттаю бIарчча хьанийцача программа текст, тахан депутаташа юкъе хьош дола тIатохараш теркал а деш могае, аьнна. ХIаьта хьатIайоагIача сессе экологически программа текст чIоагIъергйолаш.

Госкомприрода председатела С. Н. Хаджиева доклада тIа дикка доашхаш дувц республике этта экологически хьал. Из кхы а ирагIа дувца мегаргдар. ХIанз йолаш я гIулакх тоадаргахьа гIа баккха гIерташ йола предприятеш, цхьабакъда хьал практически лаьрхIача хувцалуш дац, хIаьта цхьадолча хьоккамашка диллача талхаш а доагIа. ХIана хул из иштта? Хул таханарча денга кхачалца практически лаьрхIача экологи толхаярах вIалла а бехк беш ца хиннадаь. Центральни ведомстваша леладу гIулакхаш колонизаторий дараш санна да, шоай ведомствашипредприятеши цар тIаерзаьяй фуннагIа даь а, Iалам толхадой а, мамогга дукхагIа продукци арахецара. Оаха тIахьех шо нн. Гречко, Хачатуров, Мусалимов, Ошаев, Янин, Арснукаев, Спиридонов 2005 шерага ца а доккхаш XIII пятилетке республике холуш гонахьара Iалам тоалургдола программаш кийчъяра.

Шолжача кхувсача бIехача хIамай анализо хьахьекхад цун хица хила йиш йолчул 96-зза дукхагIа мехкдаьтта продукташ, хIаьта фенол 26-зза дукхагIа йолаш хилар. Хила деззача тайпара цIена дац Нефтянка яхача додача хича биопрудашкара дIачууха хий а.

Гонахьарча фен бассейна дикка доккха дакъа бIехду автотранспорто. Линешка араювлийт 70 процент бокъонца технически тоаянза йола транспорт. Автотранспорт лела йиш йолча оагIорахьа хьежаяц, из дукхагIча даькъе Ленина цIерагIча улицагIа лел, фо бIех а деш. Горисполкоме транспорт лелар дIанийсдарга хьожаш саг вац. Сона хетачогIа, депутаташа нн. Шамардинеи Куценкоси шоаш къамаьлаш деш ала доагIа Iалам лорадара законодательство телхадарах предприятей кулгалхошкара доагIар хьа хIана дийхадац.

Городе дукхагIа хила еза парковни массиваш, городе санитарни порядок тоае еза. Города юкъе гIолла, дIаегIа гаьнаш, кIотаргаш, знзаш доа а деш хьайбаш лел. Контейнерашка нувхаш йоагаю города улицашка кIур а увттабеш.

Уж а кхы дола а вай города, районни центрай, нах бахача моттигий санитарни хьалах дола дешаш кIоаргга дувца а кIоастаде а деза. Укхаза промышленносте санна хувца еза производства технологи. Дисциплина хила еза коммунальни службе а. Моттигерча Советаша айбе беза санитарни хьала бола кулгалхой бехктокхам. Цо таро хулийтаргья халкъий депутатий городской, районни, поселкови Советех дола закон нийса леладе. МайрагIа цу тайпара решенеш тIайе а уж кхоачашъелга боахама кулгалхошкара хьадеха а деза. Пайда эца беза колхозашка, совхозашка коммунальни службаш вIашагIъехкар санна болча наькъагIа, цар коашкара нувхаш оттабаьча маьхагIа лаьрххIа къоастаяьча моттигашка дIакхухьаргйолаш. Духхьал цу тайпара мара могаргдац вайна районашкеи юрташкеи цу хьакъехьа порядок оттае.

Нийса яр Iалам лорадара балха тIахьожам лоаттабеча службана докладчика яь критика. Цу службай кулгалхой цхьайолча хана увттабу ведомствашта дукхагIа тоам беш бола нах. Кхоачам боллаш ший болх чакхбаккхац Къулбаседа-Кавказа округа Горгоснадзора управлене. Цо кIоаргга тахкац аварей бокъонца долаш дола бахьанаш, иштта хилар Iалам лорадара сооруженейи установкайи доккха дакъа нормаш гIожача тайпара телхаеш моттиг нийсъялийтача «Октябрьнефть» НГДУ. Из бахьан долаш нефтетрубопроводашка каст-каста авареш хиларга кхоач гIулакх, производственнии технологически дисциплина телхаяр, нефтепроводашта эксплуатаци яра регламенташ гIожа телхаяр, НГДУ кулгалхой а, тIахьожама органий а оагIорахьара тIахьожам бац. Иштта нефтепроводаш, цига хиннар сихха дIадаккхара эша гIулакхаш ца дар бахьан долаш дукхха мехкдаьтта продукташ йоаьй, атмосфера, лаьтта бIехдаьд. Iалама чот яь варгвоацаш зе даьд.

Иштта хул вай, сендухьа да а хац, локомотивашкара даьтта е солярка тIадамаш Iолег, е цистерна тIехйода, е цхьанне кран лерттIа дIакъайла яц, цхьане даьтта тIехдахийтад, цхьанне бIарг лекхабац, дерригa а лайнад, из бахьан долаш Грозненски машиннаькъа станце полотно итт метр кIоарга маьхкдаьтта продукташ чуенна я, хIаьта из башха теркал деш бац Къулбаседа-Кавказски машиннаькъа а е Грозненски отделене а кулгалхой.

Цу тайпара хьал эттад Заводской района мехкдаьтта чакхдоахача заводий территореш тIа а, укхаза 50 шу совгIа йолча хана лаьттагIа чуухаш латт мехкдаьтта продукташ. Специалисташа даьча лоархIамегIа, уж цига хьаIайнай миллион тонн гаргга. Ховш да, цар гонахьара среда бIехъяь ца Iеш цIи ялар кхерам болаш хьал а цига оттаделга. Цунца дувзаденна цу предприятей кулгалхошкара нн. Гречкогареи Спиридоновгареи комиссе дех уж кхераме моттигаш дIаяхара деш дар фуд а белгалъяь шоай программа маца кхоачашъе лерхI а хьахойташ жоп далар.

Тха комиссе а Лакхехьарча Совета кхыча комиссеша а керттерча даькъе рекомендацеш мара телац, цудухьа уж кхоачаш ца йича а мегаргйолаш лерхI цхьаболча кулгалхоша. Масала, тха комиссе специалисташца-общественникашца цхьана кийч а даь дийцар Н. Анисимова цIерагIча Новогрозненски мехкдаьтта чакхдоахача заводе Iалам лорадара законодательство кхоачашдара хьакъехьара дош. Из дувцача юкъе дакъа лоацаш бар завода керттера специалисташ, къахьегама коллектива совета членаш, завода партийни, профсоюзни, комсомольски организацей кулгалхой. Къамаьл гуччахьа а доагIар дизза хьадехаш а хилар.

Мишта дIатIайийцар тха рекомендацеш завода директора Г. А. Яценкос? ВIалла теркал а йинзар. Иштта мара теркал динзар оаха дIадахьийта комиссе соцамаш «Грознефтеоргсинтез» яхача объединене а СССР мехкдаьтта чакхдоахачен мехкдаьтта химически промышленноста Министерствас а.

Массехк дош аргдар аз НГIАССР Iалам лорадара Паччахьалкхен комитета хьакъехьа. Комитет хьахулилга а меттаоттaлга а хала дIадода. Укхаза а чIоагIа Iаткъаш я ведомственность. ХIанз а комитетага хьаяланза я Iалам лорадара тайп-тайпарча инспекций штаташ. Комиссе предложени оттаю из дерригa а РСФСР Лакхехьарча Совета Президумага дIахайта, аьнна.

ДОКЛАДЕХ ЙОЛА ПРЕНЕШ

Докладах йолча пренешка эггара хьалха къамаьл дир депутата **А. В. Левинас** — «Союзавтоматстром» Грознески опытно-экспериментальни завода контролера. Цо аьлар, массехк шера болх бу аз Iалам лорадара а Iалама ресурсех дикагIча тайпара пайда эцара а Лакхехьарча Совета массазарча депутатски комиссе. Комиссе дувц лоархIаме дешаш, дIа а ухаш заседанеш ю, бакъда, цу балхах геттара кIезига пайда хьабоал. Кхоачамбоацараш дIадахара де доагIар дийц моттигашка. Масала, тхо хьежар цементни завода карьерерча радонови хих мишта пайда эц, тхоай рекомендацеш елар. Цхьабакъда, цох хьахинна цхьаккха хIама дац. Дарбан хий духхдувла моттигаш хIалакьхулаш латт. Цу гIулакхa бехке барашкара доагтIар цIенхаштта хьадеха деза.

Дош лу профсоюзий Нохч-ГIалгIай областной совета председатела депутата **Г. Г. Олейниковна**. Дукха ха йоацаш хиннача СССР халкъа депутатий Съездо, аьлар цо, эггара ирагIча проблемаех я, аьнна, йийцар экологически яр. Вай республика общественноста а чIоагIа дагайоалл из. Цунна тешал ду таханарча вай сессе. Уж дешаш кIоаргга тахка, министерствайи ведомствайн диктата никъ бехка, республика Iалама ресурсех дикагIча тайпара пайда нийбе ловча халкъа лоIамагIа гулъяьй вай сесси.

ИIаьхача хана Iалам лораделга тоадара тIаерзаяь хьачуенна программа проект, республика профсоюзашта хетачогIа, вайцигара экологически хьал кхоачам боллаш довзийташ, Iалам лорадара де деза балхаш белгалдеш я. Цхьа хIама да цу тIа уйла яйташ: малагIча низашца, малагIча средствашца, хьан де дезаш да уж балхаш. ХIаьта из, сона хетачогIа, къаьстта бокхха лоархIам болаш а да, хIана аьлча из хьокхалу ведомствашцен территоре тIарча Советски Iаьдалан юкъерча бувзамех, цар шоайла леладергдолча гIулакхех. Нагахьа санна сессе из программа чIоагIъьячул тIехьагIа союзни министерствашкара ахча деха вай долалургдале, хьалха цу хьакъехьа тIанийдаьча документех хиннар хургда цох а. Шеко яц, вай программах «цIог» доаккхаргда цар, хIаьта Iалама а республике бахача наха а аьттув боаца хьалаш качдохаргда.

Доклада тIа дийцар Грозный воча экологически хьале я, яхаш. «Грознефтеоргсинтез» объединенеца ювзаенна проблемаш къоаста ца йича, из тоаде вIаштIехьдоале йоккха тамаш я. Мехкдаьтта чакхдоахача предприятешта реконструкци ю, тIаккха экологически хьал тоалургда, яхаш Грознен къахьегамхой Iехабеш итташ шераш даьхад. Цох хьахиннар дика гу докладага ладийгIача. Санитарни зона доазув гарга гIертад Роза Люксембург улицана, цу зонана Кирова цIерагIйола поселок, Андреевски долина, Заводской района шозза вIаштIара даь цIенош дола моттиг а чулоацаш. ХIаьта хIанз керда мощносташ хьалъярах дувцаш къамаьлаш а да. Министерствос дех 105 — 140 миллион сома маьха капитальни вложенеш дIагIоргйола аргIанара установкаш хьалъяйтар.

«Тоъаргда тхо Iехаде! Iаламан наьха унахцIенонни эшам беш, паччахьалкхен хьашташ хьалха тувсаш министерства проблемаш къестаелга соцаде!» ала деза ха хьатIаэттай.

Республика отраслевой профсоюзаша дIадехачунга хьежжа, аз предложени лу: г. Грозне территоре тIа мехкдаьттахимически а мехкдаьтта чакхдоахача а промышленноста предприятеш хьалъелга дехка; перспективага диллача Тенгизски оалаш дола мехкдаьтта чакхдоахилга дехка, аьнна. ХIаьта республика Министрий Совет СССР мехкдаьтта чакхдоахачен мехкдаьттахимическин промышленноста министерстваца цхьана декхарийла я мехкдаьтта чакхдоахилга кIезигде, пятилетка чакхйоаллаш экологически кхераме йола ерригa производстваш а къаенна технологически установкаш а болх ца байташ соцае.

Цу тайпара предложени йоалаю 400 ззар саг вола Грозный вахара кхераме экологически хьалаш долча городех лоархIаш йоландаь. Эггара дукхагIа (96 процент) вахара зене йола хIамаш аракхувс Миннефтехимпрома а Минэнерго а предприятеша. БIаьш миллионаш сомаш дIа а ухийташ, дукххача шерашка реконструкци ярах, гуш махиллара, хьабаьнна пайда бац городе экологически хьал тоадара. Министерства бехкагIа санитарно-защитни зона хьаяр, геттара бIехача баха нах цигара дIаара бахара эша цIеношхьалдар, наьха балха хьалаш тоадар санна дола лоархIаме социальни дешаш къоастадаьдац. Цу гIулакхашта лаьрхIа духхьал Х—XII пятилеткашка Министерствага хьаьрча декхар 30 — 50 млн. сом да.

ТIеххьардар. Мехкдаьтта чакхдоахача промышленноста йоккха перспектива яц регионе, хIана аьлча республикана хIанзле а ультиматум оттаяьй: е тенгизски мехкдаьтта чакхдаха деза оаша е цхьакха доацаш дутаргда шо, аьнна. Долче, хаттар отт: ший кхоане цу отраслаца ювза езий-хьогI республикас, уж миссел йоккха йолча капитальни вложенеех пайда эцара гIишлонхой тIа а берзабеш. Профсоюзашта хетачогIа, из де эшаш дац. Мехкдаьтта чакхдаккхар кIезигдаларца дувзаденна полиэтиленах, парафинах, растворителех, кхыча хIамаех наха эша товараш арахецар алсамдаккхара хьакъехьара альтернативни предложени яла йиш йолаш я министерство. Аз догдоах, республика советски органаш цу предложенешка теркам тIабахийта хьожаргхиларга.

Цул тIехьагIа къамаьл даьча «Чеченингушмелиорация» яхача проектно-гIишлон-эксплуатационни объединене начальника депутата **М. Ш. Баматтиреева** къаьстта теркам тIаззар хин ресурсех рационально пайда эцара, уж лораяра проблемашта. Уж проблемаш, белгалдаьккхар депутата, хIанзарча хана Iаламах пайда эцача эггара лоархIамечарех я.

Тийрках хьадетталуш мел дола зIамига хин тоатолгаш, Шолжагара дIанккхача, зIамигача хин категорех да, хIаьта цар дIадех хий лорадара зонаш, схемаш оттаяр, хин хьоарсамаш цIендар, бердаш чIоагIдеш дола балхаш чакхдахар. ЗIамига хиш къаьстта дукхагIа бIехду вай республике нах дукхагIа бахача районашка, хиш цIендеш дола гIирсаш доацача е долаш долча гIирсаша из гIулакх геттара во деча. Юртбоахама лаьтташка йоаггIача тайпара ядохимикаташи минеральни удобренеши лела ца еш, царех эцаш бола пайда харцахьа эцаш хиларах, дукха зене хIамаш Iочуух тайп-тайпарача хишка. Хий лорадара зонашка хьайбаш леладу фермаши комплексаши хьалъяьй, кхо лоаттаду моттигаш а жижесборникаш а йоацаш уж хилар бахьан долаш бIехa хIамаш хи чу дIачуухийт. ХIара шера республикерча зIамигача хишка 20 млн. куб. метр гаргта цIенданза дола хиш Iочуухийт юртбоахама, промышленни, иштта кхыйолча объекташкара.

1985 шера 9 апреле НГIАССР Министрий Совето тIанийца зIамига хиш лорадара тIаберзабаь хинна соцам кхоачашбинза бисаб. Хин режима Iаткъаш йолча 74 объекта хьакъехьа цу соцам тIа кхоачашъе, аьнна, тIанийца хинна хиш лорадара мероприятеш 4 объекте мара кхоачашъяьяц. Белгалъяьхача объектех 54 дукха лоадам болаш, йоккха яц. Кхы тIехьа ца доаккхаш, хий лорадара зонера дIаяха езаш я уж. Гонахьара Iалам лорадара тIанийцача йIаьххача хана лаьрхIача программас 1990 - 95 шерашка белгал а яьха республикера зIамига хиш бIехдеш йола объекташ дIаяхара ханаш хувца еза, хIаьта мел йолча организацеша кхоачашъе лаьрхIа мел хинна мероприятеш лоацаца хана чакхъяха еза.

1989 шера 17 марта РСФСР Министрий Совето чIоагIйир РСФСР хиш, Iамарч, водохранилищаш лораяра йолча зонех лаьца йола Положени. Тийрк, Шолжа яхача хиний, Капустинское, Майорское, Генеральское, Будары яхача шаьрача моттиге ухкача Iамарчий, Кезеной, Галанчож яхача лоаман Iамарчий берда йистош лораелга тIанийцад. Уж лакхе йийца республика уникальни хин объекташ бIехлургйоацаш, хIалакьхургйоацаш тахан теркам тIабахийтар а шоай акваторешка хиш лорадара мероприятеш чакхъяхар а дIадехаш я.

Республике 158 ззар гектар хиш дехкаш дола лаьтташ да. Цу лаьтташта хиш дахкара хIара шера 743 млн. кубически метр гаргга хий доаду. НГIАССР хин ресурсех пайда эцилга тоадара эггара хьалха де дезарех болча НГIАССР Министрий Совето тIанийцача соцамо хин-боахама организацешта хьалхашка декхар оттадаьд ер пятилетка чакхйоаллаш хIара гектара тIа дIалуш дола хий 15 процент кIезигде аьнна. Хин хьурмат дар духьа «Чеченингушводмелиорация» яхача объединене кара йолча организацеша хIара шера 4,5 ззар гектара тIа оросительни системашта реконструкци яра балхаш чакхдоах. Хий дуллача хана пайда эц 35 млн. кубически метр боарам болча коллекторно-дренажни хях. Алханчуртски, Надтеречни, Наурско-Шелковски яхача хий дехкача системашка 19 млн. кубически метр совдаьнна хий Тийрка чу юхачудохийталга вIаштIехьдаькхад.

ХIанзалца хин боахама эксплуатационни организацеш бюджете хиннаяле, хIаьта 1990 шера денз уж хозрасчета тIа йоалаш я. Цудухьа, лаьтташта дилла е кхыча гIулакхашта дIахецаш долча хих мах бала безаргба. Цу хица гIулакх леладеш мел вар хина хьурмат де дезача хьале оттаргва. Боахамашта юкъера йолча сеташта бустама средстваш оттаергья хин-боахама организацеша. Боахама чурча сеташка цу тайпара болх чакхбаккха беза колхозашеи совхозашеи.

Республике бахача наьха унахцIенон хьала цхьаьцца хьокхамаш доаладаьчул тIехьагIа, НГIАССР керттерча паччахьалкхен санитарни лоро **С. Ф. Мушникове**, белгалдаьккхар, сага могашал лораеча — медицина шоллагIча моттиге йолга, хIаьта хьалхарча моттиге — наьха вахара социально - бытови хьалаш долга. Баха нах эттача экологически хьала

(Нистедоалар 3-ча оагIо тIа).

БархIазлагIа хержача Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета цхьайтталагIа сесси

ДОКЛАДЕХ ЙОЛА ПРЕНЕШ

(Нистедоалар. Доладур 2-ча оагIо тIа).

чIоагIа сагот деш ба, аьлар оратора, хIана аьлча, укхаза кхы а чIоагIагIа Iаткъ министерствай, ведомствай ведомственно - эгоистически балха хьокхамаш. Кхоачамболлаш тIахьожам лоаттабац лоамашкара хьу тедара, вай столица фо катастрофически бIехьдара дукхьала, иштта кхыдола гIулакхаш чакхдахара тIехьа.

Республике хIанз а йоацаш я юрташ хица Iалашъелга дегIакхувлара лаьрхIа цаI йола план. 255 хинпроводех 194 агропрома я, царех пайда ийбу юрташкара 84 процент хулача наха. Цу хинпроводашкара хина бактериологически хьокхамаш коммунальни хинпроводашкарчул шозза вогIагIа да. ХIара шера дукха моттигаш нийслу хинпроводаш йохаш, хIаьта цо хина дикал толхаю, инфекционни лазараш хьахилара гIо ду. Цунца цхьана, агропрома системе хинпроводашта эксплуатаци яра, ремонт яра йола служба яц, вешта аьлча, цунца сага бала бац. Шалински, Ножай-Юртовски, Грозненски районашка цхьансага лаьрхIача мола хий минимальни нормал кIезигагIа кхоач. Нах из ца тоъаш хиларах кхычахьара хий кхахьа дезача эттаб. Укхазара хьадоагIа чена инфекционни а гельминтоз яха а лазарий боарам айбалар.

Къаьстта чIоагIа теркам тIаозийт нах бахача пункташкарча санитарни хьало. 14 райцентрех бархIнахьа канализаци а очистни сооруженеш а яц. ХIаьта цо юхаувз регинальни программагIа хьалъе лаьрхIа хинна соцкультбыта объекташ а чуIе фусамаш а хьалъяра гIулакх. Къаьстта из гуш да Орджоникидзевская, Шелковская яхача станицашка, Шаьла, Ачхой-Мартане, иштта кхыча нах бахача пункташка. Геттара ледара, мела хьалъю г. Аргунера Ассински, Самашкински консервни заводашкара очистни сооруженеш. Винзаводашка кхоачашъяц очистни сооруженеш хьалъяра мероприятеш.

Тхона хетачогIа, сихха къоастаде деза Хул-Хулау яхача додача хина юхе гIолла а, Беной, Сержень-Юрт, Автуры яхача юртий зоне а коллектор хьаярах дола дош. Цига шоай салаIара базаш, пионерски лагераш я 20 совгIа йолча организаце, предприяте. Аьхки хIара дийнахьа цигара хьакъаста бIехьа хий ши эзар гаргга кубически метр хул. ХIаьта из деррига Iалам бIехьдеш дIаараухийт. Вай чIоагIа лорае еза из хоза, унахцIено тоаяра даькъе лоархIаме йола комплекс.

Агропрома 18 процент хула боахамаш ядохимикаташ лелаяра лаьрхIача складашца Iалашдаьдац, хIаьта йолаш йолча складех дукхагIа яраш цу гIулакха лаьрхIа йоацача помещенешка я. Надтеречни, Грозненски районий боахамашка ядохимикаш лелаяра складаш хьалъяра а болх бе йолаялийтара а йола директивни указанеш кхоачашъяц. Иштта, ядохимикаташи нитраташи Орджоникидзевская, Шелковская яхача станицашкара лаьттан кIалхара хиш, Ножай-Юртовски, Веденски районашкара хьасташ бIехьду. Кхачан продукташца а хул ядохимикаташ. Укх шера Сунженски, Гудермесски, Наурски, Шалински Грозненски районашкара боахамашка шураца ядохимикаташ яр. ХIаьта нитратий лакха концентрацеш свеклашца, кабуцаца хул.

«РСФСР йоккхача городашка промышленни гIишлош хьалъяра доазош оттадарах» бола 1981 шера 18 июне арабаьннача КПСС ЦК-ан СССР Министрий Советеи соцамга хьежжа г. Грозней промышленни предприятеш хьалъе а шеръе а бокъо ца луча городех лаьрхIар. Мехкдаьтта чакхдоахача заводаш йолча Заводской районе баха нах цамогаш цIенагIа йолча Октябрьски районерчул дукхагIа хул.

Грозненски мехкдаьтта запасаш кхоачалуш латташ хиларца дувзаденна промышленноста перепрофилировани янзар. Вешта аьлча, укх 20 шера реконструкци еш латт мехкдаьтта чакхдоахача заводашта, керда гIишлош хьалъяра миллионаш сомаш дIаухийт. Хьалхарча аргIагIа дIалоархI ведомственни хьашташ. Из деш цхьане а бахача наьха унахцIенон терко яц. Санитарно-защитни зонаш хьаярах, цIенош доха-дарах, Шолжа бIехьделга соцадарах дола санитарни служба дIадехараш кхоачашдац.

Къамаьл даьчо белгалдаьккхар, укх тIеххьарча 10 шера республика правительствас Iалам лорадара дешаех тIанийдаь соцамаш фактически кхоачашдаьдац, аьнна. Керттера бахьан латта белгалъяьха мероприятешка дIададочун йоаггIа расчет, республика гIишлонен материальни база таронаш ца хиларах.

Тахан хьалхашка оттаеча программа лерхI 569,2 млн. сом дIадахийта е, вешта аьлча, хIара шера 38 млн. сом. Хьалхе яьча расчетах санитарно-защитни зона хьаяра 45—50 млн. сом. дIадахийта дезаргда.

Хетадала тарлу, чIоагIъе оттаеш йола план цкъарчоа кхоачашъюларгIоацаш санна. Из кхоачашъяра теркалъе еза вай еррига таронаш, белгалдаха деза керттера стратегически лостамаш.

Городе Аргуне белггала болх чакхбоаккх гонахьара Iалам лорадара, — аьлар Грозненски дулхакомбината болхлочо депутата **Р. Х. Гакаевас** — Хьаеш я керда очистной сооруженеш. Де дезар ду улицашкара, коашкара хьал тоадара. ИоккхагIа хиннай нувхаши кхыйола отходаши дIаккхуьхача спецавтотранспорта парк. Хьа а хец, кара а ерзаю цу гIулакха эша средстваш.

Цхьабакъда, дикагIа оагIарахьара хувцамаш хиларца цхьана Iалам лорадара проблемаш къестаеча нийслу кхоачамбоацараш а. Организацей, предприятей, учрежденей дукхача кулгалхоша де дезар дац комплексни планаш кхоачашъяра, тахка а тахкац, Iома а дац экологически хьал мишттад, иштта кх. дI. а.

Атмосферни фо бIехьдеча хIамаех цаI я автотранспорта аракхувса газаш. ХIаьта Аргунски зоне дукха я транспортни предприятеш.

Экологически хьал тоадеча лоархIаме да хин источникаш хинпровода сетеши лорадар. ДукхагIча даькъе воча хьале я хинпровода сеть. Планови профилактически хьажарши ревизеши яц сетешта, ший ханнахьа дIаяхац хинпроводашка хула авареш, авареш хинначул тIехьагIа профилактикана хлорка тессац.

Кхы кIезигагIа лоархIам болаш дац канализаци лелаяри цунна эксплуатаци яри. Нормативни дIадехарашка хьежжа яц города очистной соруженеш: болх беш яц биофильтраш, дренажни система, Iоухаш я песколовкаш, иштта кх. дI. Бокъо йоацаш гаьна дIаьккхад керда очистной сооруженеш хьалъелга. Геттара эсала эксплуатаци ю локальни очистной сооруженешта: дулхакомбината, гаражий, шекар деча завода, кхычар. Овлангара реконструкци е езаш я города канализационни сеташ. Гор. Аргуна «ЧИВС» ПМК-5 микрорайоне канализацена авари ца хулаш хийла шиъ бутт а дIабодац. Белгалдаккха доагIа хинканализационни сеташ тIа бокъо а йоацаш наха шоай лоIамагIа сооруженеш (гаражаш, кхийнаш, иштта кх. дI.) хьалъеш а линештен магистралештен хоттараш деш а моттигаш нийслулга. Цо сеташта гIулакх дар чоалхадаккхарал совгIа, уж йохайт, авареш хулийт, инфекционни лазараш хьахиларан дIадаржараи аьттув беш дола хьалаш хьахулийт.

ХIамаш дIаюв лаьтташ лорадеча дукха я къоастаянза проблемаш. Совхозашка лерттIа помещенеш яц ядохимикаташи минеральни удобренеши лоаттаяра. «Шалинский» совхозе кхай тIарча стане Iокхайса яда минеральни удобренеш. Ядохимикаташ чу лелаеча складашта гонахьа карташ яьяц, уж лерттIа кийчъяьяц.

Цхьаь цхьан боахаме яц ядохимикаташа бIехьъяь юртбоахама техника цIенъяра лаьрхIа кийчъяь майдилгаш, дукхагIча даькъе машинаш цIенъю додача хиш чу. Къоастадаьдац ядохимикаташ чухинна яьшкаш цIенъяра дош, пестецидех йиза бочкаши каьхата галеши кхай тIа Iо а кхайсе дадийта каст-каста. Кулг-кара етт дукхагIча даькъе ялата молхаш. Оаха лаьттац бехьду хьайбаш леладеча боахамаша а, уж Аргунски зоне пхиъ ба.

Воча хьале лелаю города микрорайонаш. Дукха я наха шоай лоIамагIа нувхаш Iокхувсаш йола моттигаш, нувхаш гулъю установкаш кийчъяьяц, царна дIатIаваха подъездаш, нах лела такилгаш, кхыдар дац. Микрорайоний кулгалхоштеи лакхерча инстанцештен цкъа санна дукххаза гIодаш дийттад, предписанеш дIакхиьнийтай, Аргунски городской Совета исполкомо тIанийяьй решенеш, соцамаш, бакъда, дикагIа оагIарахьа хувцамаш кIезига хул.

Наьсарен районе Iалам лорадеш беча балхах дийцар «Электроинструмент» завода слесара - лекальщика **А. М. Котиева.** Iалам лорадара районни общества юххьанцарча организацеша дукха хIама ду предприятешка, совхозашка, юкъерча школашка Iалам лорадара гIулакх довзийташ, гойтара агитаци еш. Района газета тIа хан-ханнахьа арайоах экологе дешай хьакъехьара статьяш. Кинопрокато хьувкх Iалам лорадара хетадаь киножурналаш. Районе да моттигерча лоархIаме Iалам лорадара памятникаш (Iарма хи тIара дийхка хьу, ТIай-Юртара гIув). Уж юрта Советаша, школаша лорадеш да. Къаьстта теркам тIабохийт гаьнаш дукхагIа дIайогIараи лораяраи.

Iалам лорадара дешашта тIахьожам латтабу халкъа депутатий юрта Советий, районни Совета исполкомаша, заседанешка хан-ханнахьа дувц уж дешаш.

Из иштта дале а, аьлар депутата, Iалам лорадара беча балха тIа кIезига дац кхоачамбоацараш. Городе а юрташка а даг-дага деххача нувхаш кхувсаш моттигаш я, удобренеши ядохимикаташи лораяра бокъонаш телхаю. Цхьадола дешаш республикански ведомстваца къоастаде дезаш да.

ХIанз канализаце централизованни системас чулаьца дукха этажаш йола гIишлош мара яц. Расчетни балха овсарлега кхаччалца городской очистни сооруженеш шеръярах. 5 километр хиллал йIаьха хий ше дIаухаргдола сетеш яхкар — эггара хьалхарча аргIана кхоачашде деза декхар да. Цу гIулакхашка дIадахийта дезаргдар 770 эзар сом гаргга ахча. Бакъда, таханарча денналца цхьа сом а хьожадаьдац. Цу гIулакхо халача хьал тIа оттаду город дIахо хьалъелга.

Средстваш ца тоъаш хилар бахьан долаш города территори цIенъелга низкъала хIама а хинна дIаэттад. Тоъаш яц тайп-тайпарча гIулакхашта лаьрхIа транспорт, нувхаш гулъю контейнераш.

1991 шу тIакховачаш йилла яккха езаш ма йий духхьала хий лела 15 километр къайла система. ТIахханалца цу гIулакхашка дIадахийта цхьа сом а дац. Из бахьан долаш лаьттан тIара деррига хиш цIен ца деш гучадолча сборни каналачура Наьсар хи чу ух.

Района территоре тIа дукха да эррози хула лаьтташ. Уж лаьтташ тIера а овлангара а тоадара цхьабола болх бу. Бакъда, из болх массе участке, къаьстта лоамарча моттигашка булуш бац лаьрхIа йола техника ца хилча. Оаха дукххаза а увттадаьд из дош, бакъда къоастадеш-м дац.

Экологе, гонахьара Iалам лорадара проблемай дукха йоакхо ю парте городской комитето, аьлар КПСС Грозненски горкома хьалхарча секретара депутата **В. А. Куценкос.** Цу проблема массе оагIонашка хьежай городской партийно-боахама актив. Цу дешай хьакъехьа цхьаболча кулгалхоша яьча отчеташка ладийгIад горкома бюрос. Уж балхаш эсала чакхдоахаш хилар белгал а доаккхаш, хьал тоадара ха йиллай царна. Июле-августе бюро юха а хьожаргIолаш я белгалъяьха мероприятеш миштта кхоачашъю, хIаьта цунга хьежжа йоагI-йоагIа выводаш а ергья.

Городе фега аратувса зене хIамаш кIезигъенналле а, нах цамогаш хилара динамикана яьча анализо уж холуш лаьгIъеннилга хьагойташ дале а, хIанз а чоалхане да экологически хьал. Аратувсача зенеча хIамай абсолютни боарамаш Iалаьмате доккхий да. Парте городской комитета дIадехарагIа городерча ерригаш хIана яц, аьнача, предприятешка оттадаьд экологически паспорташ е уж оттаделга чакхдоаккхаш латт. Цар тIа хьахьокх оборудованеца бувзабенна лостам цхьан кога тIа маца боаккхаргба а, цунца цхьана мехкдаьтта продукташ чулоацаш йолча сбросий эггара дукхагIа хила йиш йола концентраци нормага дIакхоачилга маца Iалашдергда а. Городской активо тIанийцай ПДК нормал тIеххургйолча производствашта эксплуатаци елга пайдане доацилгах йола решенеш. Ха белгал а яьккха, де мел эша балхаш деш латт газаца болх бергболча хьал тIа ТЭЦ яккхара. Юкъейоалаяьй, парте горкомо духхьал ше тIахьожам а лоаттабеш, хьалъяь йола газонаполнительни станцеш. Кхоачашъеш латт кхыйола мероприятеш а. Города фегарча бассейна эггара дукхагIа зе дер я автомобильни транспорт. Ала доагIа, тоъал тоаяь йола, автобоахамашка кийчъяь йола машинаш лине тIа араюврвгIолаш МВД ГАИ, транспортни организацей кулгалхоша кIезига хIама деш хиларах.

Боккха болх бе безаргболаш да вай город геотермически энерге тIа яккхара. Алсамъяккха езаргйолаш я коммунальни службашта еш йола финансировани. Республика бюджетера го тосаш болча наькъа укх шера финансировани яра эша таро лаха еза.

Сай цIерагIа а города гIулакхерча наьха цIерагIа а яь йола критика тIаэц аз, аьлар оратора. Парте городской комитет а горисполком а экологически хьал тоадара даькъе чIоагIа декхарийла я Грозней къахьегамхошта хьалхашка. Деррига а де декхарийла да тхо белгалъяьккха программа кхоачашъяра.

Гонахьарча средана Iаткъаш дола гIулакхаш кIезигдара, аьлар «Грознефть» объединене генеральни директора депутата **Р. М. Хачатурова,** — XII-ча пятилетка хьалхарча кхаь шера мехкдаьттахоша боккха болх баьб. Из бахьан долаш 13,6 процент кIезигденнад технически гIулакхашка дIаухийташ дола мела хий, цхьан юккъа скважинаш хьалъеча пайда эцара дIахьежадеш хинна лаьтташ 10—12 процент кIезигденнад, мехкдаьттаца цхьана хьалдоахаш дола тIоанашкара хий Iамашка дIаухийталга цIендаь дIадаьккхад. 30 процент совгIа хилийтад шозлагIа пайда ийбеш дола хий а юха хица Iалашо елга а. Газах пайда ийбелга 98 процентага дIакхоачадаьд. 1987 шераца ийсдича аланца йоагаяь газ 28,4 миллион кубически метр кIезигагIа я е 50 процент, углеводородни бийдал технологически даькъе йоаеш хилар кIезигдара чотагIа фееца дIаухийта зене хIамаш 12,8 процент кIезигъеннад.

Объединенена чIоагIа лоархIам болаш хилар укх тIеххьарча шерашка пайда ийца даьнна лаьтташ массаза а царех пайда ийбергбарашка дIададар Iалашдергдола дош. 1986—1988 шерашка тоадаь дIаденна лаьтташ 1411 гектар да, планагIа дIадала дезаш хиннар 945 гектар мара доацача.

ХIаьта а объединени, Iалам лорадара тIехьа боккха болх баь бале а, кхоачамбеш яц цу хьакъе эттача хьалах. 1988 шера аланца йоагаяьй 30 миллион совгIа кубически метр мехкдаьттаца хьайоагIа газ, ППД-на лаьрхIа пайда ийцар хилар 900 эзар кубически метр мела хий, фега дIаяхийтай 40 эзар гаргга тонн зене йола вещеcтваш, тайп-тайпарча гIулакхашта йола трубопроводаш лелхаш 346 моттиг нийсъялийтай, царех хIаране иштта е вешта зе даьд гонахьарча средана. Промыслови территорешка дIа-хьа яьржа йолаш я мехкдаьтта бIехдаь дола тIоаний хийн лоабата маркхали чулатташ йола 50 гаргга лаьттан амбараш.

КхойтталагIча а дIахорча а пятилеткашка уж дешаш эггара хьалха юкъехьоргда объединене планашта.

Амбараш а ца йоахаш, скважинашта бурув тохара, резервуарашка а ца гулдеш мехкдаьтта хьагулдара, дикка дукха цIена-технически мела хий производственни циклага дIа ца ахийтара, хьалхагIе а еррига токсически компоненташ дIа а къестаеш шламех пайда ийбара, еррига болх беш а ца беш а йола лаьттан амбараш балха циклана юкъера дIаяхара, иштта кхыдараш дара санна йола экологически цIена процессаш юкъейоалае лерхI оаха перспективе.

Лакхе белгал мел даьха балхаш эффективно юкъедоаладара Iилман тохкамаш де деза, Iилман ларда тIа Iалам лорадара мероприятеш чакхъяхарга XII пятилетка кхаь шера дIадахийтад 240 эзар сом, хIаьта пятилетка чакхйоалача хана из ахча дIакхоачаргда 600 эзар сомага. XIII пятилетке Iилман тохкамаш деча дIадахийта лерхI 1 миллион сом. XIII-ча пятилетке Iалам лорадара балха тIа пайда эца лерхI 20 миллион сомах, цу даькъе дохадаь лаьтташ тоадеча — 2,2 миллион сомах, хий лорадара йола мероприятеш чакхйоахача — 5,8 миллион сомах, Iалам лорадара сооруженей керттерча фондашта капитальни ремонт еча — 5 млн. сомах, болх беш йолча объекташтеи системаштен реконструкци еча — 7 млн. сомах.

Эггара чоалханегIа дешаш да аланца йоагаш йола газ мамогга кIезигъяр. Объединене из проблема къоастаергья республикера экологически хьал тоадар духьа.

ХIаьта, тхона хетачогIа, экологически проблема къоастаеча эггара лоархIамегIа я сага фактор, вешта аьлча, болх кхоачашбеча хIаране, кхыча производстве нни подразделене кулгалхочо дувцача деша лоархIам а цу хьакъехьара ший бехктонхам а кхетабар. Нагахьа санна из ца дой, эффективни хургдац дIадохийташ дола дукхха миллионаш ахча а.

1988 шера объединене, агропрома викалашца цхьана дакъа а лоацаш, гучаьхар дика тоаяь йоаца 28 объект. ХIаьта цу еррига объекташта йолаш а я лаьтта леладераша уж дIаэцаш йола документаци. ДIахо йодача хана дика лаьтташ ца тоадайтарах цIенхаштта дисциплинарни хьисапе бехктокхаме увзаргба кулгалхой. ХIаьта, хилча бакъахьа хетар сона, лаьтташ леладераша уж дешаш боккха бехктокхам болаши лоархIамен лерхIаш, лаьтта дIаэцача хана уттаеча акташта кIала кулгаш яздича.

Iалам лорадара перспективагIа чакхдаьхача а де лерхIача а балхех дувцаш дехар де безам ба са исполнительни комитетий кулгалхошка — мехкдаьтташ гази хьагул а еш, дIаахийтара йолча мехкдаьтта промысловии межпромысловии коммуникаций лораеш йолча зонашка гражданскии промышленнии объекташ хьалъе бокъонаш ма тела, аьнна.

Уж объекташ чIоагIа кхераме я. царна эксплуатаци елга толхадича Iалаьмате доккха хатар хила тарлуш а да.

СССР халкъа депутатий хоржамашка кийчлучеи уж чакхдоахачен хана харжархошца хиннача дукххача вIашагIкхетарашка массехк наказ предложении елар со хоржаш хиннача округе, аьлар «Электроприбор» завода наладчикий бригадира, СССР халкъа депутата **Е. И. Немцева.** Тха района а города а бахархошта эггара лоархIамегIеи вахаре хиланза даргдоацаши дарех дувца безам ба са.

Мохк агар, лаьтта чутанхар бахьан долаш Старопромысловски района гаьнарча участкашка дагIаш дола цIенош нах чубаха йиш йоацача даьннад. цудухьа мехкдаьттахой 1270 дезал кхычахьа баха дIабахийта безаш ба. Укх тIеххьарча 10 шера дIабахийтаб 360 дезал. ХIаьта хIанз дIабахийта безаш ба 910 дезал. Аварийни хьале нах бахача фондере дIа а баьха, кхычахьа баха дIабахийтара (дукхагIдолча даькъе «Грознефть» объединени йолча) застройщик йолча предприятен ше эксплуатаце дIа мел луш йола квартира, тайп-тайпарча фондашка дIа-юха а ца екъаш, йита еза.

Моттигерча Совета 16 цIа а аварийни хьале да. Амма капитальни ремонт е йолаяьяц дерригаш а 8 цIенна мара, юхедисараш финансированеца Iалашдаь дац. Районерча нах чубахача цIеношта капитальни ремонт яра 500 — 600 эзар сом эшача. 1989 шера деррига а хьахийцар 200 эзар сом да. Капитальни ремонт яра эшача материально-технически ресурсашца 5 — 10 процент мара Iалашо яьяц.

Сихха къоастаде дезаш да Старопромысловски районе автомобильни наькъаш дахкара, царна ремонт яра, уж леладара дош. Цу гIулакхашта хIара шера эш «Чеченингушавтодоро» дIаухийтарел совгIа, кхы тIа а 500 эзар сомал кIезигагIа доацаш ахча.

Районе чIоагIа дефицит йолаш да мела хий, къаьстта ахкан замалахьа. ХIанз 22 эзар кубически метр хий тоъаш дац. Из дош къоастадара де дезарех цаI да 1-чеи 15-чен шурий совхозашка, иштта «Октября 60 шу» яхача совхозеи 1-ча Мая цIерагIча колхозеи хица Iалашо елга «Чеченингушводмелкораце» объединене юкъагIъяьхача юртарча групповой хинпроводашка доаккхилга. ЧIоагIа новкъарле ю «Бутенко» яхача насосни станце 3000 кубометр хий чудода резервуар болх бе йолайолийталга юкъагIдаккхаро, иштта оборотни водоснабжени а йоацаш, хIара ден-бус 6 — 8 эзар кубически метр мела хий цу гIулакхашка дIаухийташ йолча Грозненски газ чакхйоахача заводо технологически гIулакхашка пайда ийбаро. Хих цIаькха а пайда ийбайта беза района еррегача промышленни предприятешка.

Дукха мела хий дов водопроводаш тишъенна хиларагIа. Райисполкомо, района предприятеша, «Грозмежрайводоканало» хIара шера 4 — 5 километр мара ца хувцаш йола турбаш 10 — 15 километр хувца еза из ца дайтара.

1992 шерага кхачачалца чIоагIъяьча программагIа доаггIача тайпара хица Iалашо яра проблема комплексни къоастаярга кхы тIа 10 миллион сом капитальни вложенеш дIаяхийта еза.

ХIанз сов дукха низ тIалатташ йола хозфекальни канализаци хьалъелга а къоастаде деза.

Укх тIеххьарча шин шера МагIалбика районе цхьабола болх баьб гонахьара Iалами ресурсаши лораеш. Гонахьара Iалам лорадеш дукхагIа гIулакхаш дарца дувзаденна цкъа дийца Iийнадац халкъа депутатий Совета заседанешка, аьлар МагIалбика раойна № 2 йолча больница отделене заведующе **З. Г. Дзгоевас.** Iалам лорадара районни комитет йиллачул тIехьагIа цу деша хьакъехьара болх цхьан лостаме бийрза, хIара дийнахьара, планагIа мабоаггIара хинна дIаэттар. Лаьттах рациональни пайда эца баьлар, культураш дIаювча лаьттан структура эргаяьккха тоаяра тIадерзадаь гIулакхаш ду. Хьу кIезигагIа тед, гаьнаш дукхагIа дIаювгI. Городе дукхагIа дIаегIай гаьнаш. Промышленни предприятеша лаьтташта культиваци еш болх баьб, бIеха, зене веществаш феца кIезигагIа дIаяхийтара де деза гIулакхаш оттадаьд, кхоачашдеш а да.

Бакъда, из иштта дале а, предприятей, организацей, учрежденей кулгалхоша боагIаш бола лоархIам бац Iалам лорадара дешай. Масала, отходаш кIезига дIакъастачен отходаш йоацачеи технологей кIийлен тIа производство дегIайоалаяр санна йола проблемаш меллашха къестаю. Гонахьара Iалам лорадара лакхехьа лаьттача организаце, къаьстта НГIАССР Агропрома оагIорахьара ведомственни тIахьожам хоалуш бац районе. Районе дукха я дагдех-дехача нувхаш Iокхайса моттигаш. Района ерригача ялх совхозе яц ядохимикаташ лоаттаю складаш. Района автотранспорни предприятеша араювлача газа токсичностан кIуран тIахьожам лоаттабара контрольно - регулировочни таш вIаштIехьъяьхаяц.

М. Ю. Лермонтова цIерагIча республикански эрсий театра артиста депутата **В. С. Белоглазова** ший къамаьл хетадир город Грозный тоаяра проблемашта. цун улицаш цIенъяра тIехьа къовсам лоаттабара. Вай город, аьлар цо, чIоагIа баьццара я, дукха я укхаза хоза паркаши скверашии. Из баьццара дувхар лораде деза. ХIанз гаьнаши кIотаргаши юаш латт са доаллача хIамаша. БаьцовгIашта обработка е еза, ха дIаяхийта йиш яц.

Укхаза дийццача тайпара городе газ дукха я. Цхьа улица, переулок яц кIур аратувсаш лелача транспортах хьулавала йиш йолаш. Нийса хургдар городе бахача наха салоIаргдолаш Революце цIерагIа проспект цхьаккха тайпара транспорт леларгйоацаш дIакъайлача. Цхьан хана из порспект наха дукха езаш салоIа моттиг яр, хIаьта хIанз, из кхыйола улицаш а санна, тIанг аьнна хьалийза я автомашинех. Цхьаькха а да. Город цIенъеш йолча тресто хий а тохаш улицаш цIенъелга вIаштIехьдаккха деза, хIаьта из бийсана де а деза, хIанз санна Iуйрийна, нах балха болхача хана а ца деш.

Трибуна тIа ва «Грознефтеоргсинтез» яхача объединене генеральни директор **В. И. Гречко.** Цо йоах, Нохч-ГIалгIай Госкомприродаца цхьана объединене кийчъяьй 2005 шерага кхаччалца хьалда де лерхIа балхаш белгалдаь йола мероприятей план. Уж балхаш укх тайпарча лостамегIа де лерхI: физическии моральнии къаенна йола технологически производстваш ерригаш хувцаш; зене йола хIамаш фега аракхувсилга мамогга кIезигдеш; санитарно-защитни зона хьаеши 1989 шера дейз Кирова цIерагIча поселкера а Андреевски долинера а баха нах кхычахьа баха ховшабеши; городе нах бахача зонана еррига производственни объекташ мамогга гаьнйоахаш; дода хий бIехдергдола хIамаш чукхувсалга, цIендаь хий чуухийталга тоадара чотагIа кIезигдеш, оборотни хин Iалашон системе бIеха хиш цIендаьчул тIехьагIа юхачуахийтара чотагIа хий доаделга кIезиг а деш, коксови производство дIайоаккхаш, промсвалкера отходаш дIайоахаш.

Кхоачашъе лаьрхIача мероприятеех эггара йоккхагIъяраш я А. Шерипова цIерагIча ГНПЗ физически тишъеннача производствана меттел КМ-6 яха даьтташ дахара йола установка хьалъяр, ЭЛОУ АТ-3 яха установка, каталитически риформинг, алкилирующи установкаш (25-11) хIанз йолаш йолчарна меттел экологически эргаяьха тоаяь йоаца кхы дукхха технологически процессаш хьалъяр. Из деча хана технологически установкаши процессаши хувцаро таро хулийтаргья мехкдаьтта квалифицированно чакхдаккхен гонахьара аре бIехъеш аракхувса хIамаш кIезигъен.

Дикала а дукхала а хувцамаш хургда объединене предприятешка. ХIаьта из проблема диференцированно кхоачашъю оаха — гонахьара фо дукхагIа бIехдеш йола установкаш гарггарча шерашка дIайоахаргья. Уж я термокрекинга коксови производство а кхыяраш а. В. И. Ленина цIерагIча ГНПЗ юкъеюсаргья алхха ЭЛОУ-АВТ-6 яха установкаши водородни установка йолаш йолча Г-43-107 яха комплекси. Шерипова цIерагIча ГНПЗ— зене йола растворителаш — фенол, крезол хувца а хувцаш остаточни даьттай производства кердаяьккхари производства зене отходаш дIаяхари. Анисимова цIерагIча ГНПЗ — кислота даккхара токсически отходаш дIаяхарца цхьана алкилирующи установкаш экологически кхераме йоацачарца хувцар.

Цул совгIа гонахьара Iалам лорадара лаьрххIа йоккха программа кийчъяьй.

Из программа кхоачашъярга — технологи кердаяккхарген гонахьара среда лораярген — дIадодар 550 миллион сома боараме да. цу даькъе Iалам лорадара мероприятешка додар 170 миллион сом а долаш. Дукха да. Бакъда цо таро хулийтаргья атмосфере аракхувса хIамаш 60 процент кIезигъе (1995—1997 шш.), дIаухийта хий 40 процент кIезигде, водоемача дIаухийта бIеха хий 50 процентал кIезигагIа доацаш эшаде, цIендаь хий хила дезача боарамга кхоачаде.

Хьоаха ца деш дита йиш яц Тенгизски моттигашкара доаккха мехкдаьтта чакхдаккхара дош. ТIеххьарча цхьан шера — цхьан шера ах шера общественноста а тIахьожам лоаттабеча органашта а чIоагIа дагадоаллаш хIама да из. Из а оаха кхетаду. Объединене «Грознефтехим» НПО-ца цхьана дукха балхаш даьд эттача хьала мах баран из мехкдаьтта чакхдоаккхача хана процессаша еш йола зене воздействи цIенъяь дIаяккхара балхаш тIадерзадара таронаш лохаши. Кийчъяьй Тенгизски мехкдаьтта чакхдаккхара технико - экономически ши обосновани. Кийчдаьд меркаптанаш йоацаш тенгизски мехкдаьтта объединене кердача мощносташка чакхдаккхара хьакъехьара дош, мамогга нах бахача зонана уж гаьна а хургйолаш.

Грозне дика экологически хьал хьадар — из массане юкъара декхар да. Из теркалдарга хьежжа хургда цунах бухсоцаш хьахулаш дар а. Лакхехьа белгалъяь программа кхоачашъяра объединене предложени оттаьй 1990 шера гIишлон-монтажни балхаш 20,87 миллион сома боараме чакхдахара хьакъехьа. Царех наха чуIе цIеноши соцкультбыта объекташи хьалъярга — 3,4 миллион сом, Iалам лорадара объекташка — 11,1 миллион сом, промышленни объекташта 5,7 миллион сом дIададита лаьрхIад. Бакъда «Чеченингушстрой» производственни гIишлон - монтажни объединене дIанийцараш 7,2 миллион сома балхаш мара дац. Сона хетачох, «Чеченингушстрой» объединене а НГIАССР Госплано а экологе приоритета хьакъехьа дувцаш йола КПСС обкома пленума решени кхоачашъе еза, шоай решенеш хувца а еза.

Цул тIехьагIа къамаьл дир НГIАССР Лакхехьарча Совета ресурсаш кхояра йолча массазарча комиссе председатела депутата **Ю. В. Кузнецова.** Цо аьлар, массазарча комиссе оттаьча предложенега хьежжа бIарчча хьанийцача могаю гонахьара Iалам лорадара а Iалама ресурсех дикагIа пайда эцара а йолча Программа проект. Цунца цхьа са безам бар белгалдаккха, цу тайпара документаш сесси хилалехьа цхьа кIира хьалхагIа хIаьта а депутаташка кхаьчача бакъахьа хургхилар. Из ца дича хала да квалифицированно уж дувца.

Экологически проблемаех, аьлар оратора, кIезига документаш тIанийдаьдац, КПСС обкома бюро а пленума а соцамаш хиннад, цхьабакъда, гIулакх тоалулга мела лел. МалагIа гарантеш я хIанз из программа тIанийцачул тIехьагIа гIулакх хувцалургда аьнна? Комиссе членаш башха тешаш бац цунах. Законодательни акташ хила еза. Программа тIа йоалаяь я капитальни вложеней цхьайола цифраш. Цхьабакъда, из дукха да е кIезига да ала хала да. Цхьаькха хаттар а да: мичахьара яхьаргья уж? Ховш мадий тахан къахьегама коллективаш керттерча даькъе шоай ахча сенга дIадохийтаргда белгалдоаккхаш йолга, тIаккха уж средстваш караерзаергьяр малав? Цу тайпара дешаш дукха да. Цхьайола моттигаш нийсъе еза программа юххера а кийчъеча хана. Программа тIа, масала, цхьаккха хIама аьнадац металлолом, браковании аьшкабетонни изделеш гулъяра хьакъехьа. хIаьта уж дукххача моттигашка дIакхийса маядий дIаегIача гаьнаштен даьгIенаштен доккха зе а деш. Практически лаьрхIача цхьаккха а хIама аьннадац шозлагIа пайда эца йиш йолча ресурсех, хIаьта уж вай дукха ма йий.

Гудермесски локомотивни депо машиниста депутата **И. З. Антипенкое** ший къамаьл дукхагIдолча даькъе Гудермесски биохимзавод хьалъярца дувзаденна дир. Цо белгалдаьккхар, дIадахача шера июнь бетта НГIАССР Министрий Совето тIанийцача соцам тIа производства общественно-экологически кхерамзле Iалашъяра кхы тIа а дукха хIамаш де лерхIаш хилар. Цу соцама дукхагIйола пункташ кхоачашъеш я. Къаьстта хьанийцача БВК хьаергйоацаш юкъера дIаяьнкхай, демаша зене хIамаш аратувсаш моттигаш нийсъялийтац. Бакъда, завода хьалхара очередь дIайолаялийталехь городера очистной гIирсий шоллагIа аргIа юкъейоалаяра пункт кхоачашъеш яц. Из г. Гудермесе канализаци ца хилар а, дукхагIча даькъе наьха шоай доалахьара цIеноц хилар а бахьан долаш да йоах. ТIаккха гIалат яьннар завод я е из соцам Iоязбаьр ва?

Биохимзавод хьалъярца района бахархоша дукхача хIаманга сатийсадар. Из — болх а, фусам а, берий бешамаш а, соцкультбыт а. ТIаккха таханарча дийнахь цох хьахулар фуд. Вай завод хьалъяр сихду, хIаьта подрядчик цахилар бахьан долаш фусамаш, соцкультбыт хьалъяра планаш кхоачашъяц. Цхьаькха проблема: биохимзавода гонахьара Iалама хьалашта автоматизированни тIахьожам лоаттабу система вIаштIехьъяккха а оттае а лаьрхIад 1994 шера, цхьабакъда, продукци-м 1991 шера арахеца езаш я.

Иштта чIоагIа латт локомотивни депо а берригача машиннаькъа узела а очистной гIирсий дош а. Района, локомотивни депо кулгалхоша цкъа санна дукххазза а яздаьд цу зенех наькъа Грозненски отделене начальникага, бакъда, халкъо оалаш ма хиллара «ворда хIанз а цига латт», стокаш мазутаца цхьана городагахьа Iо а гIерташ хий дехнача каналачуух. Хетаргахьа, укхаза дер сиха де деза.

Дукха я тха района экологеца ювзаенна оаха тхоай низаца къоастае еза проблемаш а. «Правда», «Белореческий» совхозий ядохимикаташи удобренеши чуйола складаш хиний бердашкара дIаяхар, централни больница очистной гIирсаш хьалдар. «Нефтехимзапчасть» завода оборотни хин Iалашо яра комплекс балха юкъе йоалаяр мо яраш. Халахете а, юкъера дIадаьннадац браконьерство, хам беш лаьтта, хьуни хини ресурсаш лелаяц. Деррига уж хьалъайдаь дешаш массане цхьана къоаста а даь, вай город экологически цIеней унахцIеней хургья аьнна хет сона.

СССР халкъа депутата, йоазонхочо **А. А. Айдамирова** сессе ше къамаьл деш теркам тIабахийтар бахача наха юкъера кхетама болх чIоагIбара деша. Нахага бакъдар дувца деза, аьлар цо, Iалам деза. Iалама рузкъа кходе Iомабе беза нах. Машар хила йиш яц хьунашка маьхе тайпа гаьнаш тедарца, хIана аьлча уж юхаметтаоттае атта хургдац. Оратора дIахо белгалдаьккхар, стихийни зулам тIакхаьча нах эшача хIамашца Iалашбара, уж дIанийсбара гIулакх республике мела лелаш хилар. НГIАССР Совмина соцам кхоачашбеш бац. Iа хьатIадеча араюккъе бисар кхерам ба нах.

СССР 50 шу дизара цIерагIча Грозненски химически завода цеха начальника, СССР халкъа депутата **А. И. Анисимова** белгалдаьккхар, «Грознефтеоргсинтез» яхача объединене генеральни директора даь къамаьл сов кIаьда хилар. Гор. Грозне гонахьара Iалам лорадара хьал нахага цIенхаштта уйла ейташ да. Фо бIехделга лакхлуш доагIа. Пайда сихагIа эца а гIерташ Iалам лорадара дешага цIенхаштта хьожаш дац вай. Кхоачашъеш яц санитарно - защитни зонай хьакъехьара решенеш. Нефтехимически заводашта юххе Кирова цIерагIчен Андреевски Долина яхачеи поселкашка эзараш горожанаш бах. Цу поселкашка газ вIалла боарам боацаш дукха я. Цхьабакъда цига баха нах кхычахьа баха ховшабара дош коастадаь доалаш дац. Цу гIулакхашта средстваш хIара шера хьежаю, цхьабакъда уж караерзаяц материалаш ца хилар, гIишлон организацей база мела хилар бахьан долаш. Гонахьара Iалам лорадара йола программа реальни хила еза, аьлар къамаьл даьчо.